

İLM-İ BELÂGAT DAİRESİNDE KASİDE-İ BÜRDE -ZÜBDETÜ'Ş-ŞURÛHİ'T-TÜRKIYYE ÖRNEĞİ-*

Kenan MERMER**

Öz

Klâsik şerh geleneği içerisinde bir eser kaleme alındığında, haysiyeti, değeri itibarıyla bir te'liften farklı addedilmez. Bir eseri anlamak ve başkalarının daha iyi anlayabilmesi için şerh etmek, metnin müşkülünü çözmek, başlı başına bir kıymet taşır. Şârih, bir vechesiyle şu ya da bu eseri, en iyi anlayan kişi olduğu iddiasında bulunan; başka bir vechesiyle, geleneğe yeni bir hal-kayla eklenerek, bilmek ile olmak arasında seyahat edendir. Şârih izah faaliyeti içerisinde bulunurken bazı şeyleri yalnızca ima ve işaret etmekle iktifa eder. Özellikle lafzî ve manevî sanatları ihtiva eden ilm-i bedî'e dair böyle bir icra söz konusudur. İmâm Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si şöhret-efzâ bir eserdir ve el-sine-i selâsede terceme ve şerhleri mevcuttur. Mustafa b. Ahmed el-Bosnevî'nin *Zübdetü'ş-Şurûhî't-Türkiyye* isimli şerhi bahsi geçen geleneğe ait bir şerhtir. Makalemizde mezkûr şerh merkezinde ilm-i bedî'e dair lafzî ve manevî sanatlar tablolar hâlinde gösterilmiş; böylece şârihin fehmetme halkasına eklenilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: şerh, İmâm Bûsîrî, Kasîde-i Bürde, Belâgat, Beyân Bedî'.

QASIDA-I BURDAH İN THE FRAMEWORK OF ELOQUENCE

-EXAMPLE OF ZUBDATU'SH-SHURUHI'T-TURKIYYA -

Abstract

When a work has been written within the tradition of classical commentary, it is not regarded different than an original work in terms of value and dignity. It is valuable on its own to solve the problems of a work, and annotate for a better understanding or making the work much better understandable for others. The commentator in one sense, believes that he is the one who ideally understands that work; on the other side he is a commuter between knowing and being by getting involved in tradition with a new circle. While he is annotating, from time to time the commentator is satisfied with only hints and mentions. This is especially the case of ilm-i bedi which includes figures of speech and literary arts. Imam Busiri's Qasida-i Burdah is a famous work. There are translations and commentaries to the three languages which are Arabic, Persian, and Turkish. Mustafa b. Ahmed al-Bosnavi's work, named *Zubdatu'sh-Shuruhi't-Turkiyya*, is a commentary belongs to above-mentioned tradition. In this work, at the core of *Zubdatu'sh-Shuruhi't-Turkiyya*, figures of speech and literary arts are charted so that it is aimed being added to the chain ring of Bosnavi's intellection.

Keywords: commentary, İmâm Bûsîrî, Qasida-i Burdah, rhetoric, semantics, metaphor.

Makalenin Geliş Tarihi: 04.09.2018; Makalenin Yayına Kabul Tarihi: 20.11.2018

* Bu makale, bazı ilave bilgilerle birlikte *Klâsik şerh geleneğinde üslûp –kasîde-i Bürde örneği-* isimli kitabımızın bazı bölümlerinden derlenerek oluşturulmuştur. Kenan Mermer, *Klâsik şerh geleneğinde üslûp –kasîde-i Bürde örneği-*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 544s.

** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
ORCID: 0000-0001-8085-5970, e-mail: kmermer@sakarya.edu.tr.

GİRİŞ

Klâsik şerh geleneği şeklinde tabir edebileceğimiz müşterek yazı kültüründe şârih, tab'-ı selîmi kadar ilmî müktesebâtına da ihtiyaç duyar. İyi ya da kötü şerh etmenin kıstasları, şârihin üslûbu "İlm-i Belâgat" dairesinde anlaşılabilir. Bu dairenin bir ön şartı olarak "Fesâhat" da ayrıca kıymetlidir. Belâgat çemberi içerisinde, mecâzî, kinâyeli ve benzetime dayalı anlatımın idrâkini geliştiren "İlm-i Beyân"; dilbilgisel kanunların doğru tatbikini öğreten "İlm-i Me'ânî" ve nihayet sözü güzelleştirmenin, latîf hâle getirmenin yolunu gösteren "İlm-i Bedî" incelenebilir. İlimlerin kökeni, yine algının, fehmetmenin kökeni gibi evrensel bir merkezde anlaşılmalıdır. Belâgat ilmi, her ne kadar kökenleri itibarıyla hem kadim Yunan düşüncesi -özellikle Aristo- hem de insanlığın ortak aklıyla ilişkili olsa da, Klâsik şerh geleneğindeki bilgisel saha Arapça üzerinden inşâ olunarak bize doğru gelir.

Klâsik şerh geleneği dil açısından birbirine geçmiş ve birbirinden paydalar alan üç halka şeklinde görselleştirilebilir. Bahsi geçen bu üç halka; Arapça, Farsça ve Türkçe'dir. Kur'ân'ın dili olması hasebiyle bu geleneğin ana arteri Arapça'dır; fakat Arapça'nın bir dil olarak kâideleştirilmesi, tefsîr ve şerh kaynaklı eserlerin yazımı daha çok Arap olmayan Müslümanlar tarafından yapılmıştır. Çünkü hadis-i şerîf ve Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ve müphem duran (=garîb) ifadeleri anlama çabası, anadile sahip olanın değil; daha çok farklı dilde konuşup aynı dine giren için bir meseledir. Dolayısıyla halkalardaki öncelik-sonralık ilişkisi milliyet ve aidiyet ile ilgili değil; te'lîf ve şerhin kendi diliyle sınırlıdır. Kur'ânî öğretisi başta olmak üzere felsefî, akîdevî, tasavvufî, astronomik, matematik v.d. alanlardaki metinleri anlamak yolunda sarf edilen çabanın sonucunda bir metin ortaya çıkar. Metin, yeni bir metni; yani bir manada şerhi doğurtur. Önceliği itibarıyla din kaynaklı yani tefsîr merkezli başlayan bu şerh etme ser-encâmı, Fars dünyasına dâhil olarak hız kesmeden yoluna devam etmiş ve çemberini genişletmiştir. Müslümanlaşan Fars dünyasında egemen olan bu kültür; dinsel v.b. metinleri anlamak yolunda, Arapça'nın yanına Farsça'yı da eklemiştir. Bu yürüyüşe yani halkaya son katılan ise Türk dilidir. O da Arapça'yı, Farsça'yı bilim ve sanat dili olarak kabul etmiş, nihayetinde hem onlarla hem de kendi diliyle aynı meselelerde yazı kabiliyeti göstermiştir. Modernde hermönötik ve post-modern yorumlama biçiminin egemenliğine kadar devam eden bu çok kültürlü ve dilli yapının eylem sahasını çekip çeviren üst başlık *Klâsik Şerh Geleneği* olarak tanımlanabilir. Bu gelenek içerisinde ilm-i Belâgat, idrak etmenin kodlarını taşıyan ve bilinmesi elzem ilimleri ifade eder.

Şârihin üslûbu belâgat ilimleri (=me'ânî-beyân-bedî) dairesinde kendisini izhâr ettiğinden, şerhin keyfiyetini belirlemek için ilimlerin icrâ şekli örnekler üzerinden tetkik edilmelidir. Şârih, ta'lîm faaliyetinde bulunurken birtakım

kâidelere bağlı olarak hareket eder. Metnin murâdını göstermek içinse, mecâzî, isti'ârî ve kinâyî ifadelerle yoğunlaşır. Özellikle bir şiir şerhinde, işaret edilmesi gereken lafzî ve ma'nevî sanatlar söz konusudur. İmâm Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'sinin külliyyatlı bir şerh geleneğine imkân tanıdığı malumdur. Şârihin bu kasîde üzerindeki anlama faaliyeti bazı açık kapılar bırakarak okuyucuyu yeni bir şerhe doğru sevk eder. Bu cümleden olarak transkripsiyonlu-tahkîkli metnini mezkûr çalışmamızda verdiğimiz, Mustafa bin Ahmed el-Bosnevî'nin "Zübdetü'ş-Şurûhî't-Türkiyye" isimli eser bize bu konuda örnek teşkil etmiştir. Kendisini, Türkçe yazılan şerhlerin *özü* olarak takdim eden eser, belâgata dair sanatların ve hususiyetlerin incelenmesi açısından yeterli keyfiyet ve kemmiyete sahiptir. Bosnevî'nin şerhi izinde klâsik şerh geleneğinin kodlarını anlamak için, önce Fesâhat –ki belâgatın nisbî ön şartı olarak tanımlamıştık- ve Me'ânî dairesinde tespitlerimizi, ardından diğer ilimlerin sınırları içerisindeki sanatsal tatbiki göstermeye çalışacağız.¹ Elbette ki dinlenen sözün kıymet-i harbiyyesini takdir edebilmek için, hem belâgat ilimlerine hem de zevke muhtaç olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Bu dumuda tespitlerimizin yanlışlanabilir ve geliştirilebilir olduğu gerçeği hâtırdâ tutulmalıdır. Kasîde-i Bürde'nin 96. Beytinde bir belâgat tarifi veren Bosnevî, Kur'ân'a muâriz olanların iddia ve şer düşüncelerini, belâgatı sayesinde def' ettiğini hatırlatır:

رُدَّتْ بِلَاغَتِهَا دَعْوَى مُعَارِضِهَا

رَدَّالْعُيُورِ يَدَّالْجَانِي عَنِ الْحَرَمِ

"Maḥşûl-i Beyt: Ol âyât-ı 'azîmeye ve belâgat ü feşâhatine mu'arâza vü muḳâbele iden kimesnelerüñ da'vâsını, ol belâgat-i âyât redd ü men' eyledi; ziyâde ehl-i ğayret olanlar, kendü meḥârimine ḥıyânet ve ta'arruz idenlerüñ ellerini def' eyledikleri gibi."²

1. FESÂHAT VE ME'ÂNÎ DAİRESİNDE ZÜBDETÜ'Ş-ŞURÛHÎ'T-TÛRKİYYE

Şârihin entelektüel kabiliyeti, muhîti ve seslendiği ilk ve yakın halka, yani kendi sosyolojisi, şerhin kaderine etki eder. Şerhin kâbiliyetini okuyabilmek bir mertebe; sanatsal icrâyı fark edebilmek başka bir mertebe; şerh yazabilmek ise apayrı bir mertebedir. Bizim icrâ noktasındaki tespitlerimiz, kendi zaaf ve bilgi eksiklikliğimize, zamandışı/anakronik okumanın boşluklarına denk gelebilir. Bununla birlikte metni tecrübe etmek, şârihi anlamanın en iyi yolu olarak görünüyor. Bundan ötürü ilm-i belâgat dairesindeki tespitleri-

- 1 Tespit ve gösterimlerimiz, mezkûr kitabımızda detaylı incelenmiş olduğundan Kasîde-i Bürde'deki bütün örnekleri değil; pratik ve ekonomik olması gayesiyle bir kısmını içermektedir. Örneklerin bi-hakkın anlaşılması için, 161 beyitten müteşekkil Kasîde-i Bürde'nin (*el-Kevâkibu'd-dürriyye fî medḥi ḥayri'l-beriyye*) görülmesi ve makalede gösterimi yapılan sanatların icrasıyla birlikte takip edilmesi faydalı olacaktır.
- 2 Mustafa bin Ahmed el-Bosnevî, *Zübdetü'ş-şurûhî't-türkiyye*, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, nr. 395, 77b.

miz, daha önce ifade ettiğimiz üzere geliştirilebilir ve düzeltilebilir bir yüze sahiptir. Lafızların duyumunda tatlılık, manasındaki açıklık, telaffuz olunur olunmaz zihne intikal edebilmesi şeklinde tarif edilen fesâhat, şârihin arzu ettiği şerhin kodlarını taşır.³ Bir dengeyi gözeten şârih, lafız-mana ahengini sağlamakla yükümlüdür; zira belîğ olmak ancak bu dengeye riâyetle mümkündür. Belâgatın *nisbî* bir ön şartı olarak tanımladığımız fesâhat *kelime* bağlamında “Tenâfürü’l-hurûf, Muhâlefetü’l-kıyâs ve Garâbet”; *kelâm*/cümle bağlamında ise “Tenâfürü’l-Kelimât, Za’f-ı Te’lif ve Ta’kîd” başlıkları altında değerlendirilir.

Cümlenin ses ve gramer yapısına bağlı oluşan kâideler, bir yönüyle fesâhata, diğer yönüyle me’ânî ilmine dönüktür. Özellikle “Lafzî Ta’kîd” başlığı altında zikredilen hususlar, müsned-müsnedün ileyh (=yüklem-özne) ilişkisine bağlı olduğundan, me’ânî ilminin sınırlarındadır. İfadede îcâz, müsâvât, itnâb, istifhâm, nidâ, temennî, tekrîr, vasl-fasl ve atıf da bu ilme matûftur.⁴ Nahve yani dilbilgisine bağlı gelişen bu ilim, cümlenin devrik oluşu, mütemimât-ı cümle (mefûl/nesne ve edatların durumu) ve haşv-i mana (=anlam bozukluğu) görülen yerleri de ihata eder.⁵ Şârihin düşünce ve te’lif dünyasında, mezkûr iki ilim birbirinden paydalar alarak esere biçim kazandırır. *Zübdetü’s-Şurûhî’t-Türkiyye* merkezinde getirdiğimiz misâllerde; dudak, damak, diş, boğaz gibi farklı çıkış noktaları olan harflerin çatışması ve başka bir dilden Türkçeye geçen kelimelerdeki telaffuz zorluğu esas alınmıştır. Kelime eksenli vereceğimiz misâller deyim yerindeyse *hurufât* kaynaklıdır ve tercihlerin temeli daha çok zevke bağlıdır. Çünkü garâbeti işaret edebilmek için, on yedinci yüzyıl şerhleri içerisinde ciddi bir marifet kazanmak, muhâlefetü’l-kıyâsı tayin edebilmek içinse dilbilgisel metodoloji ve tasnifin her yüzyıl değişen vechesine hâkim olmak icap eder. Bu sebepler dairesinde, söyleyişte sıklet; ifadede zorluk olarak hulâsa edilen⁶ *tenâfürü’l-hurûf*, misâl getirmek için daha uygundur:

“Yılduradüğünden midur?”, “Hucec-i vecd”, “Hâzimü’l-lezzât”, “Fişamı elçâf-ı ilâhiyye”, “İstizlâl”, “İbtihâc”, “Temessük”, “İstilzâz”, “Kamaşdurur”, “Şa’sa’a-i Aḥmedî”, “Muẓmahil”, “Müteẓammın”, “Mağmûm”, “Tebeddülât”, “Mütetâbi”, “İssılıkda”, “İnşikâk”, “Müşteheyât”, “Temedduḥ”, “Toḥkuncı”, “Dürtici”.⁷

3 Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i ‘oşmâniyye*, (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1323/1905), 10; Tâhiru’l-Mevlevî, *Edebiyat lügati*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994), 45.

4 Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fi ‘ulûmi’l-belâga – el-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’*, nşr. İbrâhîm Şemsüddîn (Beyrût: Dârul’l-kütübi’l-ilmîyye, 1424/2003), 24.

5 Geniş bilgi için bkz. Cevdet, *Belâgat*, 61-113; Kazvînî, *el-İzâh*, 23-162.

6 Kazvînî, *el-İzâh*, 16.

7 Tenâfürü’l-Hurûf başlığı altında belirlediğimiz kelimeler, sırasıyla tek dipnotta verilecektir: Bosnevî, *Zübdetü’s-Şurûh*, 7b, 11b, 15b, 19b, 28b, 29b, 32a, 33a, 40a, 42b, 42b, 45a, 51a, 51b, 56a, 60b, 60b, 69a, 71b, 96a, 101a.

Kelâmın/Cümlelerin kusurları ekseninde sayılan ilk kusur *tenâfürü'l-ke-limât* başlığı altında toplanır. Telaffuzunda zorluk olan kelimelerin bir araya gelerek oluşturdukları cümleler bu kabildendir. Aşırı tekrar ve tetâbu'-ı izâfât (=uzun zincirleme isim tamlamaları) -Farsça'da üçten, Türkçe'de ikiden fazla olduğunda-, yine cümlelerin fesâhatına hâle getiren kusurlardır.⁸ Elbette bu kusur, üç ya da dört kelimeyi birleştiren her tamlama için geçerli değildir. Belirleyici unsur; tamlamayı oluşturan kelimelerin alışıldık olmaması ve dile zor gelmesi esasıyla ölçülür. Hulâsa cümle okunduğunda, ilk etapta bir okuma ve anlama zorluğu hâsıl oluyorsa, bir tenâfür ve sıkletten bahsedilebilir. Aşağıdaki misâller bir yönüyle garâbete ve za'f-ı te'lif kusurlarına da kapı aralar. Kudâme'nin ifadesiyle, kelime seçimlerindeki abartılılık ve duruma uygun düşmemesi (=el-istihâle ve't-tenâkuz); kelime tercihindeki hataların sözdizimini bozması ve bunun yorumu ifsat etmesi (=fesâdu't-tefsîr) ve kelimelerin kastolunan duyguya tam denk düşmemesi (=fesâdu'l-mukâbilât) cümledeki tenâfürün temel sebepleridir.⁹

Zübdetü's-Şurûhi't-Türkiyye'ye bağlı olarak, tenâfürü'l-ke-limât için aşağıdaki misâller getirilebilir: “Şühüd-ı 'udül-i dem'-i müstemir”; “Semm-i elem-i melâmet-i ihvân”; “Benüm nefsum şöyle nefsi emmâredür ki, nüzülünde istihyâ itmeyüp ol nefsi yanında mükerrem ü muhterem olmayan mihmân şeyb başuma ve şakaluma nüzül ve hâzîmü'l-lezzât mevtden ihbâr-ı kurb vusûl itdükde”; “Âyâ kimdür ki 'mân-ı hevâ-yı nefsumi râh-ı çalâletden şarf u men'a ve meydân-ı şalâhiyyet-i vera'da rağs için licâmın tayy u cem'i ne mütekeffil ve zamîn ola?”; “Ve beyt-i sâbıkda mermüz olan, tağassür ü te'essüfi te'kid ve mercü' idüp”; “İbrâz-ı 'adem-i ihtiyâc-ı dünyâ”; “Envâr-ı kevâkib-i edyân-ı sâ'ire”; “Ya'nî mücâvirîn ü za'irîn-i kabir-i şerîf dünyâda devlet-i 'aliyyeye vâsıl olduklarından mâ 'adâ”; “Barmağı işâretiyle şakkolmuş kamerü, ya'nî kamerüñ Hâlik'ına ben kâsem iderüm ki, kamerüñ müşâbeheti vardır: Hazret-i Rasûl'ün kalbine nûr ve ziyâda; yâhud ol şakkolmuş kamerüñ müşâbeheti vardır Rasûl-i Ekrem'ün şakkolmuş kalb”; “yetişüp yapışdum ki, öpülmiş ve yapışılmışlaruñ hayrlusudur”; “Anuñ çapısını tâlibîn ü sâ'ilîn tiz tiz yürüyici oldukları hâlde, dağı serî' devele-rüñ arkası üstünde oldukları hâlde”.¹⁰

Za'f-ı te'lif ve ta'kid-i lafzî, semantik ve mecâzî alanla irtibatlı kusurlar değildir. Cümle öğelerinin kural dışında dizilimi, sıfat-mevsûf sıralamasında görülen hatalar, paragraflar/pasajlar arasındaki bağıntısızlık, edatların yerli yerinde kullanılmaması, takdîm-te'hir hataları v.b. gibi, ya kural bilmemezlikten ya da kuralı doğru işletmemekten kaynaklanan dilbilgisel hatalardır.

8 Kazvîni, *el-İzâh*, 17.

9 Kudâme b. Ca'fer, *Nağdu's-si'r*, thk: Muhammed Abdu'l-Mün'im Hafâcî (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye,?), 193-201.

10 Bosnevî, *Zübdetü's-şurûh*, 10a, 11b, 15b, 17b, 27a, 28b, 42b, 46a, 61a, 66b, 84a.

Ta'kîd-i ma'nevî ise, mecâz, isti'âre ve kinâye gibi metne katman kazandıran inceliklerin perdelenmesi ya da okuyucunun deyim yerindeyse ironiyi görmesine engel olan düğümlerin varlığıyla ilgilidir. Zihnin kastedilen manaya, tam bir delâlet bulamamasıyla ilgili yaşadığı pürüzlerdir. Bir taraftan lafzî ve dilbilgisel yetkinlikle; diğer taraftan metnin batnının izhâr ettirilememesiyle ilgili bir güçlük söz konusudur. Lafzî ta'kîd, cümle öğelerinin dizilimiyle yani görünür yapısıyla daha çok ilgili olduğu için, tespit edilmesi dilbilgisel bir tabana ihtiyaç duyar; kitâbî bir duyarlılığa muhtaçtır. Ma'nevî ta'kîd, sadece bir dizilim ve dilbilgisi meselesi değil; kastolunan mananın karşı tarafa ulaştırılmamasıyla –ki bu, bazen ses bazen kelime bazen müellifin fitratıyla ilgilidir- bağlantılıdır. Bu sebepten, zevk ve duyum esas kabul edilir.

Zübdetü's-Şurûh't-Türkiye izinde, *lafzî ta'kîd* için aşağıdaki misâller getirilebilir: “Hâlüm saña sirâyet idüp varsun; yâhud hâlüm senden tecâvüz eylesün yâhud hâlüm senden tecâvüz idüp herkese zâhir oldı.”; “Ne keyfiyetle dünyâya da'vet ider şol kimesnenün zârüreti kim, eger ol kimesne olmasaydı dünyâ 'ademden vücûda gelmezdi.”; “Anı mağâra cem' u ihâta eyledi, hayr u keremden olduğu hâlde ki Hâzret-i Rasûl-i Ekrem ve Ebâ Bekr-i Şiddik'dur.”; “Ben ol Rasûl-i Ekrem'den emân ve halâş taleb itdügüm hâlde; illâ Hâzret-i Rasûl'den bir emân ve halâşa nâ'il oldum ki...”; “Kur'an-ı 'Azîm'ün fezâ'ilini, ki şeref-i zâtî-i gayr-ı sâridür, beyân itdükden şoñra, fevâzilini, ki gayra müte'addî olan şeref-i sârisin”.¹¹

Bu noktaya kadar, ses unsurlarının çatışmasına, harf uyumsuzluklarına dair verilen örnekler; yüzyıllar içerisinde ağız yapısının fiziksel olarak çok fazla değişmemesi sebebiyle, deyim yerindeyse genel-geçer tespitler olarak kabul edilebilir. Fesâhatı ve me'ânî ilmini bağlayan ta'kîd-i lafzî ve ma'nevîye dair örnekler ise, bir yönüyle ilme, diğer yönüyle zevke bağlı olduğundan, bir tespit ve iddiadan çok; vasat bir okuyucunun algılama biçimi olarak anlaşılmalıdır. Bosnevî'nin şerhinde, vasat bir okuyucu olarak bizim dahi tespit edebildiğimiz cezp edici ifade ve cümleler olduğunu da belirtmeliyiz. Bu cümlelerin bazısı, ilm-i me'ânî içerisinde değerlendirilen îcâzî ve itnâbî özellikleri hâizdir. Elbette şârih hangi seviyede şerh yaparsa yapsın, kendi kabiliyetini ortaya koymak arzusundadır:

“‘Ey gönül ifâkat bulup 'kendüñi cem' eyle!’ diseñ, ‘ışkıdan vâlih ü hayrân ve bî-hüş ü ser-gerdân olup hilâf-ı 'aql üzre 'amel ider ve hevâsına uyup gider.’”¹²; “Zirâ 'ışk kemân-ı pülâddur, ihtimâldür ki çekmeyesin. Halbuki sırr-ı 'ışkum [bende] peydâ ve saña zâhir ü hüveydâ olduğundan mâ-'adâ rakîb ü hasûd u nâşîye şâyi' u fâşî olup derd-i qalbüm mütemâdî ve gayr-ı mütehâşîdür.”¹³; “ ‘Çünkü

11 Bosnevî, *Zübdetü's-şurûh*, 12b, 29b, 61b-62a, 65b, 79b.

12 Bosnevî, *Zübdetü's-şurûh*, 8a.

13 Bosnevî, *Zübdetü's-şurûh*, 13a.

meydân-ı ‘ișyânda esb-i nefsiñ şiddet-i rakşın ve şofra-i dâlâlda at’ime-i şürür u kabâyiğda kemâl-i hırşın gördüñse, bil ki koşa koşa apısup kalur ve istifâ-yı hâz ile imtilâ olup lezzetin alur.’ diyüp irhâ-yı ‘inân ve münâvele-i mil’ağa vü nân itme. Zîrâ tâzî-yi nefis, şahrâ-i ‘ișyânda kızduqça kaçar ve nefâyis-i menâhiden toyduqça mi’desin açar. Görmez misin ki zâhirde h̄âb u h̄’ora harîş olan kimesne yiyüp uyuduqça nevm ü ekle hamîş olur.”¹⁴; “Ya’nî ‘aķîm ü ‘aķîr olan zenden, huşul-i evlâd muhâl olduğı gibi, aķvâl-i bî-a’mâl müntic-i me’âl olmaz.”¹⁵; “Ya’nî haķķu’t-te’emmül tefekkür itseñ, ol Hâzret-i Sürür’uñ vücud-i pür-ibtihâcına dünyâ vü mâ-fihâ muhtâc ve şân-ı şerîfinde ‘Levlâke levlâke le-mâ hâlak-tü’l-eflâk’ tâc u minhâc olmağla bereket-i vücud-ı Hâzret ile cümle eşyâ, ketm-i ‘ademden kaçâ-yı vücudda zâhir ü hüveydâ olmışdur. Pes Hâzret muhtâcun ileyh iken muhtâc olmağ muhâldür.”¹⁶; “Hâzret-i Risâlet-penâh –‘aleyhi’s-selâm- şems gibidür. Şemse uzakdan nazâr idince gözlere şağîr görünür; emmâ yakından nazâr olunsa vefret-i ziyâ ve keşret-i harâret ve cilâsı gözleri kamaşdurur. Kezâlik Hâzret-i Risâlet-penâh’uñ mertebesin idrâkden ırâk olan gâfilîn ol Hâzret’e cüşse-i insâniyye ve beşeriyye-i cismâniyyesiyle nazâr ile sâ’ir insân gibi şağîr zann idüp, küçük şanur. ‘Ammâ ol Zât-ı Pâk’e mütâba’atla qarîb olan vâşılîn, ol Hâzret’uñ kuvvet-i kemâlât ve irtifâ’-ı derecât u şifâtına ‘ayn-ı başîretle nazârlar ile bir mertebe ‘azametlü ve heybetlü görünür ki çeşm-i başâr fâtir ü kelîl ve ‘ayn-ı başîret kâşır ü ‘alîl olur.”¹⁷; “Hâzret-i Rasûl-i Ekrem, nesc-i ‘ankebût ile maħfûz ve devr-i hamâm ile maħrûs olduğımı, ba’zî kâşırîn istib’âd itdüklerini def’ idüp buyurur ki: “Allâh Te’âlâ’nuñ hıfz u hırâseti kâat kâat zirih gönleklerin ittihâz ü telebbüsden ve yüce kal’alara ilticâ vü taħaşşundan ignâ ider. Zihî Hâbîb-i Hudâ ve Resûl-i muķtedâ himâyet-i İlâhî ile maħfûz u maħfûf ve kemâl-i ‘uluvv-i tevekkül ile mevşûf iken, ümmet-i za’îfeye ta’lîm ve mübâşeret-i esbâb-ı zâhireyi tefhîm için, ba’zî gâzavâtda lebs-i dir’in ile taraşsun ve hafr-i Handaķ ile taħaşşun itmîşlerdür.”¹⁸; “Ya’nî fezâ’il-i Qur’ân’dan biri daħı oldur ki, manşûr ‘ale’l-a’dâ ve mü’eyyed mine’s-semâ’ olup, mu’arızîn ü a’dâ anuñ muķavemetinden ‘âciz ü bî-edâ olmağla şulh u itâ’ate rızâ virmişlerdür.”¹⁹; “Allâh Te’âlâ’nuñ ‘avn u nuşreti nesîmi ol bahâdurlaruñ râ’ihâ-i tayyibesin ve aħbâr-ı ‘acîbesin senden yaña getirür. Pes ol bahâdurları envâ’-ı silâh ve âlât-ı harb içinde, şol gonca tomurcuķ içinde müstetir olan çiçek gibi zann idersin.”²⁰ Bosnevî şerhinde, îcâz ve itnâbın yanısıra; me’ânî ilmîne bağlı olarak, isnâd-ı mecâzî, istifhâm ve tekrîr içeren beyitler de işâret edilmiştir. İşâret edilen yerler şu şekilde detaylandırılabilir:

14 Bosnevî, *Zübdetü’s-şurûh*, 18b.

15 Bosnevî, *Zübdetü’s-şurûh*, 25a.

16 Bosnevî, *Zübdetü’s-şurûh*, 29b.

17 Bosnevî, *Zübdetü’s-şurûh*, 39b-40a.

18 Bosnevî, *Zübdetü’s-şurûh*, 64a-b.

19 Bosnevî, *Zübdetü’s-şurûh*, 77a.

20 Bosnevî, *Zübdetü’s-şurûh*, 102b.

1. 1. İsnâd-ı Mecâzî (Sübûtî): Me‘ânî konularından olan isnâd, “iki şey arasındaki nisbetin beyânı” olmakla birlikte, nisbetinin taalluk ettiği nesneye göre iki kısımda değerlendirilir. Nisbet varlığa delâlet ediyorsa sübûtî; yokluğu gösterirse selbî şeklinde isimlendirilir. Kelâm yani cümle, müsned (yüklem) ile müsnedün ileyhin (özne) arasındaki bütünleyici ilişki biçimidir. İsnâd bu noktada, bir kelimenin diğerine selbî veya sübûtî olarak bağlanmasıdır. İsnâd; ibtidâ’î, talebî, inşâ’î, inkârî, isrârî basamakları altında değerlendirilir. Örneğin ibtidâ’î olan bir isnâdda, muhâtabın zihninde habere dair inkâr ve şüpheye yer bırakmayan bir yargı söz konusuysa; talebî isnâdda ise, haberin doğruluğundan şüphe söz konusudur.²¹ Bosnevî, kasîdenin 3. beyti ekseninde mecâzî bir isnâddan bahseder: (هَمَّتَا) “Hemetâ/Akti” ifadesindeki gizli zamirin (هما: hümâ), gözlerin sahibine (=şâire) isnâd edildiği ortadadır. Bosnevî burada usulca bir akmadan değil; bilakis oluk oluk bir akmadan (سَالِ الْمِزَابِ) Sâle’l-mîzâbu) bahsedilebileceğini işaret eder. Buradaki akma, suyun akışına nisbetle mecâzî bir anlam taşır. Ayrıca oluk oluk aktı şeklindeki izah, gözyaşının çokluğu vesilesiyle acının yoğunluğunu da belgeler.

1. 2. İstifhâm-ı Techîlî: Me‘ânî tabirlerinden olan istifhâm, soru ve sorup anlamak anlamına gelir. Bir şeyi zihnen öğrenmek merakına bağlı olması sebebiyle, me‘ânînin temel kavramlarından biri olan inşâ’ (inşâ’-i talebî) içerisinde değerlendirilir: “İnşâ-yi talebî: Temennî, istifhâm, emr ve nehyden ibaretdir.”²² Mevlevî’nin “muktezâ-yı zâhir hilâfına sevk” olarak ifade ettiği soru biçimi, bir tarafıyla bedî‘ ilmine de aittir. Bu bağlamda, basit soruların sorulup cevapların beklenilmesi üzerine değil; cevabı beklemeksizin soru yoluyla dikkat çekmek, tasdik ve reddetmek için kullanılan özel ifade biçimleridir. Bosnevî kasîdenin 21. beytinde geçen “كَمْ : kem” (=kaç-kaç kere, nice defa) soru edatının altını çizer ve bu edatın, istifhâm-ı techîlî içerdiğini belirtir. İstifhâm-ı techîlî, şâirin zaten biliyor olduğu bir meselede, bilmezden gelerek bir soruyla dikkatleri çekmek ve mana yoğunluğu yakalamak için kullandığı ifade biçimidir. Bir yüzü dilbilgisel; diğer yüzü sanatsal alana bakar. Mezkûr beyitte helak eden şeylerin bir aldatmacayla kendisini, gökçek ve leziz göstermesi dile getirilir: “Bilmez misûñ ki kaç kerre yâhud niçe kerre ol nefsi emmâre, kişiye helâkine sebep olan nesneyi şuretâ gökçek ve lezîz gösterür.”²³

• **İstifhâm-ı İnkârî:** İstifhâma karşı verilen cevap, sorulan şeyin zıddını onaylıyorsa, buna istifhâm-ı inkârî adı verilir. Yine bir yüzü sanatsal karakter taşıdığından, bedî‘ ilmiyle de bağlantılıdır. “Kahrolmak ister misin?” şeklinde bir soru, zıddını çağıran bir cevaba mebnîdir: “Elbette istemezsin!” Buradaki cevap, sorunun neticesine olan kesin karşıtlığı ve değişmesi mümkün gözükmeyen

21 Mevlevî, *Edebiyat lügatı*, 71; Diyarbekirli Sa‘îd Paşa, *Mîzânü’l-edeb*, (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1305/1887), 146-151.

22 Mevlevî, *Edebiyat lügatı*, 71.

23 Bosnevî, *Zübdetü’ş-şurûh*, 21b.

bir yargıyı ifade eder. Kasîdenin 50. beytinde; dünyada uykuya dalmış ve orada gördükleri rüyalarla avunan kimselerin, Hz. Peygamber'in hakikatini anlayamayacakları, "Fe-keyfe yüdrîkü?" (=Nasıl idrâk etsin?) sorusuyla (istifhâm-i inkârî) desteklenmiş ve şu cevap çağrıştırılmıştır: "Elbette kavrayamaz!"

1. 3. Tekrîr: "Sözü kuvvetlendirmek, ifadeye şiddet vermek için"²⁴ yapılan tekrarlara verilen isimdir. Anlama olumlu bir katkıda bulunmuyorsa kesret-i tekrar; güç ve letâfet kazandırıyorsa hüsn-i tekrar şeklinde isimlendirilir.²⁵ Mevlevî, basit tekrârın fesâhata hâle getirdiğini; tekrîrin ise bilakis manaya ve söze kıymet bahşettiğini²⁶ ifade eder. R. M. Ekrem ise, tekrîrin manayı şiddetli ve müteessir hâle getirdiğinin altını çizer.²⁷ Kasîdenin 136. beytinde, Hz. Peygamber'e atfedilen iki kelime (مُنْقَصِم ve مُتَّصِر) birbirine zıt şekilde konumlandırılmıştır. Beyitte geçen "Müntaşır" ismi yardım eden; "Münkaşım" ise hezimete uğratan manasına gelir. Hz. Peygamber'e atfedilen bu sıfatlar, "غیر" (ğayra) kelimesinin iki defa kullanımıyla pekiştirilmiştir: Hz. Peygamber'in dışında yardımcı yoktur; onun dışında hezimete uğraticı da yoktur.

2. BEYÂN DAİRESİNDE ZÜBDETÜ'Ş-ŞURÛHİ'T-TÛRKİYYE

Teşbîh, mecâz, isti'âre ve kinâyeyi ihata eden beyân ilmi, mananın derin ve katmanlı boyutunu muhâtaba aktarmanın yollarını öğretir. Taşkoprüzâde, beyân ilmini "ma'nâ-yı vâhidi vuzûh-ı delâletden îrâd etmenin tarîkını" bilmek şeklinde tanımlar. Tarifte kastolunan delâlet biçimi, aklî olsa gerektir. Mesela görülmesi gereken bir nesne; incecik, ufacık bir şey olsa güçlü bir ışık lazım olur. Fakat nesne büyükse, bu ihtiyaç ortadan kalkar. Akıl da meseleyi ve maksûdu bulabilmek için bir ışık arar. Kelimeler ve kavramlar bu meyanda yol gösterici ışıklar gibidir. Onlar inceden inceye seçilerek bir inci gibi dizilmelidir ki değerleri anlaşılabilir. İnciyi dizerken faydalanılacak en temel şey dikkat olduğu gibi, iyi bir cümle ve nutkun göbeği de, mecâz, isti'âre, teşbîh ve kinâyenin doğru kullanımına bağlıdır. Kastolunan anlam, ancak bu yollarla mufassal ve müselleme hâle getirilebilir.²⁸ Bir şeyi ifadede, manayı tam olarak ortaya koyabilmek için *turuk-ı muhtelif*e gözetmek, beyân ilminin sınırlarını belirler.²⁹ Zübdetü'ş-Şurûhî't-Türkiyye'de, diğer bazı şerhlerde olduğu gibi, her beytin sonunda me'ânî ilmine âit kavramlar dile getirilmiştir. İşaret edilen, dile getirilen şeyler, görsel hafızayı da hesaba katarak şu şekilde detaylandırılabilir:

24 Mevlevî, *Edebiyat lügatı*, 156.

25 Cem Dilçin, *Türk şiir bilgisi*, (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 452.

26 Mevlevî, *Edebiyat lügatı*, 156.

27 Recâzâde Mahmut Ekrem, *Ta'îlm-i edebiyât -kısm-ı evvel-*, (İstanbul: Mihrân Matbaası, 1299/1881), 320.

28 Taşkoprüzâde Ahmed Efendi, *Mevzû'âtul-'ulûm*, trc: Kemâleddîn Mehmed Efendi, (İstanbul: İkdâm Matbaası 1313/1895), 1/230-231.

29 Kazvîni, *el-İzâh*, 123.

2. 1. Teşbîh: Mecâza ve isti'âreye dayalı kullanımların temelini oluşturan teşbîh sanatı, "aralarında ya hakikaten yâhud mecâzen münâsebet bulunan şeyleri birbirine benzetmek"³⁰ şeklinde tarif edilmiştir. Teşbîhler hakîkî ve mecâzî olmak üzere iki temel başlıkta incelenir. Hakîkî teşbîhler, *cisim, cevher, araz* dolayısıyla benzetimde daha maddî bir temel dayanırken; mecâzî teşbîhler ise, benzeme olasılığı daha düşük şeyleri zihinsel bir manevrayla birbirine rapt etmeye dayanır. Akîk taşını yakuta benzetmek, maddî açıdan (=cisim, cevher ve araz bağlamında) bir delile sahiptir. Oysa bir kişinin ilminin okyanusa benzetilmesi, ma'nevî delâlet açısından daha güçlü ve çetin bir benzetime dayanır.

Teşbîhin dört rüknü vardır: Benzeyen (Müşebbeh), Benzetilen (Müşebbehün bih), Benzeme Yönü (Vech-i şebeh), Teşbîh edatı (Vâsıta-i teşbîh).³¹ Teşbîh mezkûr rukünlerin zikredilmesine ya da hazfedilmesine bağlı olarak bir takım isimler alır: "Bir teşbihte vech-i şebeh söylenirse o teşbih *mufassal*, söylenmezse *mücmel*, teşbih edatı söylenirse *mürsel*, söylenmezse *müekked* teşbih olarak adlandırılır."³² Sanatın ve edebiyatın temelinde, bir şeyi başka şeyle anlatma zorunluluğu vardır. Benzetmek kolaydır; fakat esas mesele, ilk bakışta ilgisiz duran şeyler arasında hayalî yahut aklî bağlar kurabilme yeteneği göstermekle ilişkilidir. Teşbîhât bahsinde *ba'îd-i garîb* şeklinde ifade edilen şey de bu olsa gerektir. Bir ilişki olmalıdır; fakat bu ilişki, ne çok bağlantısız bir yerde durmalı, ne de bir çırpıda anlaşılacak kadar kolay değildir. *Benzetimde kolayın en zoru, yakın duranların en uzağı seçilmelidir.* Benzetimler sayesinde hayâl âlemi, gerçeğe yeni bir boyut ve heyecan kazandırır. Böylece imajlar hafızaya tutunarak daha rahat hatırlanır birer obje hâline gelir.³³

Hissî bağlamda teşbîh, öncelikle duyumsal alana (=basarî-şemmî) hitap ederek renk, şekil, miktar, ses, ağırlık-hafiflik, kuruluk-yaşlık, acılık-tatlılık, hareket ve duruş tarzı gibi birbirine bağlı benzetimler oluşturur. Aklî bağlamda ise, ilim-cehalet, hayat-ölüm, şecaat-korkaklık, alçaklık-fazilet v.s. gibi hisle değil; daha çok zihinle kavranılan bir dünya söz konusudur. Teşbîhât, benzetme yönü itibarıyla farklı isimler alır. Örneğin iki kitap sırf kitap olmaları sebebiyle birbirine benzetilse, aralarındaki ilişki (=vech-i teşbîh, vech-i şebeh) *cinsiyet*; iki dîvân şiir tarzlarının yakın olması hasebiyle benzetilse *nev'iyet*; iki adet Bâkî dîvânı nüshası birbirine benzetilse *fasliyet* başlığında değerlendirilir. Bosnevî teşbîh dairesinde, yalnızca bir beyitte *teşbîh-i maklûb* olduğu kaydını düşmüştür. Teşbîhle ilgili katettiğimiz mesafe, şârihin bir tesbitini anlamak çabasına matûftur:

30 Mevlevî, *Edebiyat lûgatı*, 168.

31 Mevlevî, *Edebiyat lûgatı*, 168; Reşîdüddîn Muhammed Vatvât, *Hadâ'îku's-sihr fî deķâ'îkı's-sî'r*, trc. İbrâhîm Emîn eş-Şevâribî, (Kâhire: el-Cezîre, 2009), 138; İsmâîl Ankaravî, *Miftâhu'l-belâğa ve mişbâhu'l-feşâha*, (İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1284/1867), 44.

32 Yekta Saraç, *Klâsik edebiyat bilgisi, -belâgat-*, (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2010), 131.

33 Ankaravî, *Miftâhu'l-belâğa*, 44.

2. 1. 1. Teşbîh-i Maklûb: Teşbîh-i maklûb, bir şeyin diğer şeyin üzerine kapatılmasına, kalbolunmasına ve üstün gelmesine bağlıdır: “Benzetme yönü bakımından müşebbeh, müşebbehün bihden üstün teşbîhe, teşbîh-i maklûb adı verilmektedir.”³⁴ Kasîdenin 57. beytinde, Hz. Peygamber’in tebensüm ettiği görülen dişleri ve kelimât-ı fâhiresi (=kıymetli sözleri), sadefin içinde gizlenmiş incilere benzetilir. Zaten inciler zâhirî güzelliklerini, parlaklıklarını, onlardan ödünç almıştır. Bu beyitte benzeyen (=tebensüm edildiğinde ortaya çıkan dişler ve nutuk); benzetilenden (=inciler) üstün olduğu için *teşbîh-i maklûb* sanatı söz konusu olmuştur:

Müşebbeh: Tebensüm edildiğinde görülen mübarek dişler ve ağızdan dökülen kıymetli kelimeler: *مُنْطِقِي* ve *مُنْتَسِم* (Mübtesim ve Mantık)

Müşebbehin bih: el-Lü'lü'ül-Meknûn (اللؤلؤ المكنون) Sadefin içindeki parlak ve düzgün inciler

Vech-i şebeh: Min Ma'diney ve Fî Sadefin (من مغدني , في صدف) Dişlerin ve kelimelerin ağız madeninde; incilerin sadefta gizli oluşu

Vâsita-i teşbîh: Ke-ennemâ (كأنما) Sanki, gibi, e/a benzer...

2. 2. 2. Mecâz ve Mecâz-ı Mürsel: Kelime itibarıyla, “tecâvüz edilen, geçip gidilen yer, geçiş yeri” anlamlarına gelen mecâzın; istilâhî anlamı, bir kelimenin, kendi anlamı dışında başka bir anlam için kullanılmasıdır. Anlam, bir kelimenin altından kalkıp başka bir yere geçer. Mecâz, ilm-i beyân içinde en mühim durak; hatta beyân ilminin kendisi olarak yorumlanmıştır. Anlatımda yeni ve farklı yollar ancak mecâzla mümkün hâle gelebilir. İlk bakışta gerçek anlam, mecâza göre asıl; mecâz ise yer değişimi yapmasından ötürü fer'dir. Bu fer'î değer sayesinde, bir fikrin açıklığı ve kudreti görünür hâle gelir. Bir lafzın tekil anlamını taşıyan birim yani kelime, beyân dairesinde taksim edildiğinde üç temel başlık zikredilir: *Hakikat*, *Mecâz* ve *Kinâye*. Kaş yaparken göz çıkarmamak için mecâzdan haberdar olmak gerekir.³⁵ Bir kelimenin gerçek anlamında kullanılmadığına dâir aklî bir engel, yani *karîne-i mâni'a* olmadan mecâz mümkün olmaz. Bir mecâz ister aklî ister lügavî olsun, mesele ve nutka bir derinlik katar. Mecâzın doğasında tafsîlat vermekten ziyade; îcâz söz konusudur.³⁶ Mecâz uzun yolu yürümez; kestirme ve sarp yolu takip eder. Bosnevî, mecâz maddesi için, yalnızca bir beyitte mecâz-ı mürsel olduğunu kaydetmiştir. Alakası teşbîh olan mecâzlara isti'âre; diğer alakalarla (cüz'-küll, hâl-mahâl, evveliyet, âliyyet v.s.) kurulanlara ise *mecâz-ı mürsel*

34 Numan Külekçi, *Açıklamalar ve örneklerle edebî sanatlar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 41.

35 El-Hâcc İbrâhîm, *Şerh-i belâgat*, (İstanbul: Matba'a-i Osmâniyye, 1301/1883), 97-98; Mevlevî, *Edebiyat lügati*, 96; Ekrem, *Ta'lim*, 223; Ankaravî, *Miftâhu'l-belâga*, 81-82.

36 İbrâhîm, *Şerh-i belâgat*, 100.

adı verilir. Mecâz-ı mürseli güçlü bir sanat kılan temel etmen, söylenen şeyle kastolunan/gizlenen şey arasında, *benzerlik* dışında bir ilginin olmasıdır. Kasîdenin 15. beytinde geçen “sirran/sır” kelimesiyle kastolunan “şeyb”, yani ihtiyarlık, pîrliktir. Burada direkt olarak bir benzetim söz konusu değildir. Yani sır eşittir, yaşlılık demek zordur. Bosnevî bu noktada mecâz-ı mürselin alakasını *zıkr-i müsebbib ve irâde-i sebeb* olarak tayin eder. İmâm Bûsîrî, “İhtiyarlığımı gizledim.” demek yerine; “Sırrımı gizledim.” diyerek hem sırrı gerçek anlamının dışında kullanmış hem de benzerlik dışı bir ilgi kurmuştur:

شييب şeyb (=ihtiyarlık) ← سر sır

2. 2. 3. İsti'âre: Kelime anlamı borç istemek, ödünç almak olan isti'âre, bir şeyle diğer şey arasındaki ilişki ve benzerliğe dayanarak, bir şeyin adını diğer şeye ödünç vermektir.³⁷ Temeli teşbîhe dayanan bu sanatta³⁸, ya benzeyen (müşebbeh: müste'ârun leh) ya da benzetilen (müşebbehün bih: müste'ârun minh) söylenir: “Her bir isti'âre bir teşbîh-i muhtasardır fakat edât-ı teşbîhi yokdur. Buna mebnîdir ki isti'âreyi, teşbîh-i muzmeru'l-edât diye de ta'rîf ederler.”³⁹ Lügavî mecâzın iki temel kolundan (mecâz-ı mürsel ve isti'âre) biri olan bu sanat, bir şeyin manasını borç alıp diğer şey için kullandığımızda ortaya çıkar.⁴⁰ İsti'âre yoluyla soyut duygular, somut hâle getirilir; tafsilatla anlatılabilecek hususlar, mûciz ve daha güçlü bir şekilde ifade edilir. İsti'âre tek bir kelimedede olursa *müfred*; bir grup kelimedede yahut cümlede meydana gelirse *mürekkab* ismini alır. İsim ve isim kökenli kelimelerle yapılan isti'âreler *aslî*; fiil kökenli kelimelerle yapılanlar ise *tebe'yye* olarak değerlendirilir. İsti'ârenin taksîm alanı, ilm-i beyân içerisindeki en geniş alana sahiptir: “Müşebbeh ve müşebbehün bih'e ait herhangi bir nitelik (mülâyim) söylenmiyorsa –veya her ikisine de ait nitelikler zikrediliyorsa- *isti'âre-i mutlaka*, müşebbehin niteliklerinden biri zikrediliyorsa *isti'âre-i mücerrede*, müşebbehün bih'e ait bir nitelik zikrediliyorsa *isti'âre-i muraşşaha* adını alır.”⁴¹ Bosnevî şerhinde işaret edilen isti'âre-i tahyîliyye ve isti'âre bi'l-kinâye yine bu taksîmâtın içindedir. Gizlenen şeyin (=müşebbeh veya müşebbehün bih) hususiyetlerini anlamaya yol gösteren, mahiyetini ortaya koymak için kullanılan aklî ve hissî olmayan ifadeler, *isti'âre-i tahyîliyye* ve *isti'âre bi'l-kinâyenin* kodlarını verir. Kazvînî, Lebîd b. Rebî'a'nın bir şiirini tahyîlî isti'âreyi

37 Vatvât, *Hadâ'îku's-sıhr*, 122.

38 “İsti'âre, müşebbehün bihi zikredip müşebbehi kastetmekten ibarettir. [Benzetme/teşbîh temelinde] aynı zamanda onu mecâz-ı lügavînin bir türü olarak da isimlendirebiliriz.” Abdülhüseyn Saîdyân, *Dânişnâme-i Edebiyyât*, (Tahrân: İntişârât-ı İbn Sînâ, 1353/1974), 12.

39 Ekrem, *Ta'lîm*, 224.

40 Saîdyân, *Dânişnâme*, 12.

41 Saraç, *Klâsik edebiyat*, 120.

açıklamak için istişhâd eder: Soğuğu tasvir için soğuk rüzgârların yularını/ kontrolünü elinde tutan kuzeye (şimâl), insan eli gibi bir el yakıştırmanın tahyîlî bir metot olduğunu belirtir. Açık ki benzetilen şeyin çağrışımlarını destekleyen unsurlar, tahyîlî isti'âreye kapı aralar.⁴² Bosnevî şerhinde işaret edilen isti'âreye bağlı kullanımlar, şu başlıklar altında detaylandırılabilir:

2. 2. 3. 1. İsti'âre-i Tasrîh (Musarraha): Bir isti'ârede müşebbeh (benzeyen) hazf edilmişse, musarrah (=açık) bir isti'âre yapılmış yapılmış demektir. Açık bir isti'âre olmasının temel nedeni, müşebbehün bihin (=kendisine benzetilenin) ifade edilmesiyle, yani benzetime konu olan şeyin, bir çırpıda görülebilecek olmasından kaynaklanır. Benzetilen şey, benzeyeni tam olarak işaret ettiğinde, mananın zihne intikal etmesi de kolay olur. Klişe tabir edilen ve âşık ile maşûka atfedilen bütün sıfat ve isimler, bu başlık altında değerlendirilebilir: Ay, güneş, servi, gül, bülbül, şem', pervâne v.d.. İmâm Bûsîrî, kasîdenin 14. *beytinde*, nefsinin bir anda karşısına çıkıveren ihtiyarlık karşısında şaşakaldığını, gerekli güzel amelleri işlemediği için kötü duruma düştüğünü ve bu yüzden ölmeye hazır olmadığını ifade eder. İhtiyarlık yerine misafir anlamına gelen *dayf* kelimesini kullanarak müşebbehi (benzeyeni) hazf edip yalnızca müşebbehün bihi (kendisine benzetileni) zikretmiştir. Nasıl ki misafir geldiğinde hazır olmamak bir ayıp ve utanç ise, ölüm için de aynı şeylerin söz konusu olduğunu bu şekilde ortaya koymuştur:

(Misafir/Dayf) [Zikredilen: Müşebbehün bih] (İhtiyarlık/Şeyhülha) [Zikredilmeyen: Müşebbeh]

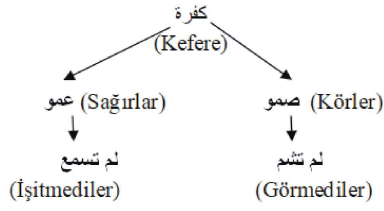
شيوخه ← ضيف

2. 2. 3. 2. İsti'âre-i Mekniyye (Kapalı İsti'âre): Müşebbehün bihi (kendisine benzetilen) zikredilmeyen yahut *açıkça ifade edilmeyen* teşbihlerdir. Bu eksikliğe rağmen; müşebbehün bihin levâzımından, yani kendisine benzetilen şeyin varlığını düşündürten bir özellik zikrolunur.⁴³ İsti'âre kapalı olduğunda, onunla ilgili düşünüş derinleşir ve hayâl gücü, ipuçlarını takip etme hissi daha çok devreye girer: "İsti'âre-i mekniyyede lafzın gerçek manasında kullanılmadığını gösteren karîne, isti'âre-i tahyîliyye olarak adlandırılır."⁴⁴ Kasîdenin 66. *beytinde*, keferenin –bir önceki beyitle irtibatlı olmakla birlikte- Hz. Peygamber'in doğumunun azameti karşısında, sağır kesilmelelerinden dolayı müjdeyi işitemediklerinden; körlükleri yüzünden dehşet-engiz yıldırım yüklü bulutları göremediklerinden bahsedilir. Kefere açıkça ifade edilmez; takındıkları hâlden ve düştükleri durumdan, yani levâzımat takip edilerek kör ve sağır kişilerin onlar olduğu kavranır:

42 İsti'âre-i tahyîliyye ve isti'âre bi'l-kinâye hakkında geniş bilgi için bkz. Kazvîni, *el-İzâh*, 234-236.

43 Mevlevî, *Edebiyat lügatı*, 73.

44 Saraç, *Klasik edebiyat*, 120.

2. 2. 3. 3. İsti'âre-i Tahyîliyye: “İsti'âre-i mekniyyede lafzın gerçek manasında kullanılmadığını gösteren karine, isti'âre-i tahyîliyye olarak adlandırılır.”⁴⁵; “İsti'âre-i tahyîliyye' dâimâ isti'âre-i mekniyyenin karînesi olarak ondan münfekk olmaz ve *mecâz-ı aklî* kabilinden olmağla *mecâz-ı lügavînin* aksâmından 'addolunamaz.”⁴⁶ Bu noktada “Tahyîliyye”, isti'ârenin oturmuş olduğu farazî zemini zenginleştiren, tersîm eden, ona uygun bağlamlar hazırlayan kelime ve kavramlardır, denilebilir. Kasîdenin 6. *beytinde*, gözyaşı ve kalbin hastalığı (=dem' ve seşam), şâhit bir insana benzetilerek isti'âre bi'l-kinâye sanatı icrâ edildiği gibi; “Şahit oldu.” anlamına gelen (Şehidet/شهدت) fiilinin desteğiyle, mezkûr şehâdet perçinlenerek isti'ârenin derinliği arttırılmıştır. Hulâsa müşebbehün bih insandır, müşebbeh dem' ve sekam, şehidet fiili ise gözyaşı ve hastalığı gerçek zeminine bağlayan tahyîlî unsurlardır. Aynı beyitte birden çok sanatsal hamle vardır: “Dem' ve seşam'ı insân-ı şâhîde teşbîh, isti'âre bi'l-kinâye ve zîkr-i şehâdet tahyîl ve zîkr-i 'udûl terşîhdür.”⁴⁷

2. 2. 3. 4. İsti'âre-i Terşîhiyye/Mürâşşaha: Terşîh, “beslemek, hüsn-i riâyet, terbiye etmek ve timar eylemek, peyderpey kuvvetlenmek”⁴⁸ gibi anlamlara gelir. Terşîh; isti'âre, tevriye ve tûbâk sanatları içerisinde yardımcı bir öge, ya da o anda uygulanan sanatı destekleyen ve zemini tersîm eden bir unsur olarak düşünülebilir. İsti'ârenin zeminini pekiştirirken mübalağayı çokça kullanır. Hulâsa, manayı pekiştiren ve isti'ârenin benzetme tabanını güçlü hâle getiren unsurların bütünüdür. Tahyîl, kinâye, terşîh gibi unsurların tamamı, kapalı isti'ârenin vechesini güçlendirmek ve parlatmak için kul-

45 Saraç, *Klâsik edebiyat*, 120.

46 Cevdet, *Belâğat*, 136.

47 Bosnevî, *Zübdetü's-şurûh*, 10b.

48 Mütercim Âsım Efendi, “Terşîh”, *el-Okyânûsu'l-basîf fî tercemeti'l- kâimûsi'l-muhîf*, nşr. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi, 6 cilt (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/1127; Vankulu Mehmed Efendi, “Terşîh”, *Vankulu lügati*, nşr. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi 2 cilt (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 1/420.

lanılır: “Müste‘ârun minhe mülâyim ve münâsib bir şey’-i mezkûr ola. (...)”⁴⁹ İmâm Bûsîrî kasîdenin 14. beytinde, nefsinin kendisine bir misafir edasıyla gelen kalburüstü konuğuna (=yaşlılık), gereken önemi veremediğini, ona gerçek bir ihsânda bulunamadığını ifade eder. Kendisiyle yaşlılığın ve ölümün kastedildiği “dayf” kelimesi müşebbehün bihdır; müşebbeh zikredildiği için, bu noktaya kadar *isti‘âre-i musarraha* durumu geçerlidir. Misafirin ağırlanması, ihsân edilmesi anlamına gelen “kırâ” (قَرَى) kelimesiyle, mezkûr misafirin sisli portresi belirgin hâle getirilmiştir. İhsân, ikrâm, yemek, yatak, amel-i sâlih, bu kelimenin içinde potansiyel olarak vardır. Böylece *isti‘âre-i mekniyyeyi* besleyen unsurlar içinde zikredilen terşîhiyye, genelde olduğunun aksine; açık *isti‘ârede* uygulanmıştır: “Zikr-i dayf ki müşebbehdür, isti‘âre-i taşrih ve zikr-i kırâ terşîhdür.”⁵⁰

2. 2. 3. 5. İsti‘âre-i Tebe‘iyye: “Fiil ve fer‘î fiil ile yapılan *isti‘âre*dir. Masdar ile yapılan asliye olduğu için masdardan müştâk fiiller ile yapılanlara da masdara tebe‘an “tebe‘iyy” denilmiştir.”⁵¹ Kasîdenin 73. beytinde, Hz. Peygamber’in çağrısına uyararak kökleri üzerinde sürünerek gelen ağaçlar, dallarıyla bir kalem misali hatlar çizmişlerdir. Böylece toprağın üzerinde, Hz. Peygamber’i anlatan güzel bir yazı te’lif etmişlerdir. Dallar ve onların hareketi; *yazdı* anlamına gelen “katt” (كَتَبْتُ) fiiliyle ifade edildiğinden *isti‘âre-i tebe‘iyye* sanatı söz konusudur. Buradaki temel espri, müste‘ârun minh olarak kalem yerine kullanılan dalların (فُرُوغَهَا), bir fiil ile desteklenmesinden ibarettir:

كَتَبْتُ ← فُرُوغَهَا

3. BEDÎ’ DAİRESİNDE ZÜBDETÜ’Ş-ŞURŪHI’-T-TŪRKİYYE

İlm-i bedî’, kelâmı güzelleştirmenin yollarını öğretir. Ancak *vuzûh-ı delâlet* ve *muktezâ-yı hâle* uygun olmak kaydıyla, bu ilmin tatbik edilmesi mümkündür⁵²: “Pes vücûh-ı tahsîn-i kelâm iki kısımdır. Bir kısmı ma’nevîdir ki evvelen bi’z-zât tahsîn-i ma’nâya râcî’dür ve bir kısmı dahi lafzîdür ki tahsîn-i lafza râcî’ olur.”⁵³ İlm-i bedî’, seslerin benzeşimi-tekrarı ve anlam birliği-zıtlığı

49 İbrâhîm, *Şerh-i belâgat*, 95. Alıntıda geçen Farsça şiirin tercümesi şöyledir:

“O ayın ondördü gibi olan ay bizden ayrı düşdüğünde

Bütün günlerim gece oldu, [göremiyorum ki] nereden bileyim o ne yana gitti”

50 Bosnevî, *Zübdetü’ş-şurûh*, 16a.

51 Mevlevî, *Edebiyat lûgati*, 72.

52 Kazvînî, *Telhîşu’l-miftâh me’a şerhi’l-cedid –tenviru’l-mişbâh*, nşr. İbn Dâvûd Abdulvâhid el-Hanefî, (Pâkistân: Mektebetü’l-Medîne, ?), 171.

53 Ankaravî, *Miftâhu’l-belâga*, 138.

etrafında gelişir. Mutâbakât, tıbâk, tezâd anlam zıtlığına dayanırken; tenâsüb ve teşâbüh-i etrâf anlam yakınlığına dayanır. Cinâs, seci', iştikâk, müvâzene, ses tekrarı ve benzeşimine; reddü'l-acüz 'ale's-sadr, i'âde ve 'akis ise, kelime tekrarına bağlı gelişen sanatlardır. Kazvînî, bu temel iki alanın dışında; ik-tibâs, telmîh, 'akd u hall ve tazmîn sanatlarını "Serikât-ı Şi'riyye" içerisinde değerlendirerek üçüncü bir alana kapı aralar. Serikâtı temelde zâhir ve gayr-i zâhir şeklinde ikiye ayıran Kazvînî, lafız ve mana açısından tekrarı ve alıntıyı şu şekilde tasnif eder: Bir şâirin ya da müellifin sözlerini birebir kopyalamak, intihâlde bulunmak (=Nesh); kelime yerlerini değiştirerek manayı tekrarlamak (=Mesh/İğâre); serikâtın lafızda değil yalnızca mana yönünden olması (=İlmâm/Selh) ve serikâtın bir ilham seviyesinde kaldığı durumlar.⁵⁴ Serikât (=Çalmalar/Alıp Götürmeler) kelimesi ilk etapta kulağa tırmalasa bile, ilm-i bedî' içerisindeki anlamı bundan farklıdır. Esasında bir çalma değil; tekrar etme, alıp kullanma söz konusudur. Serikât ile arzu edilen şey, kelâma şâhit tutmak, kelâmı güzel sözlerle tahkîm etmektir: "(...) Sanılanın aksine serikat terimi her zaman, bütünüyle doğrudan kötü bir ahlâkî durum olan hırsızlığı değil, kelimenin lügat anlamı olan 'gizlice alma'yı hatırlatır."⁵⁵ Şiirdeki bu hassasiyetleri bulmak, bilmek ve icrâ etmek arasındaki fark, şârihle okuyucu arasındaki farka dair bir delâlet kabul edilebilir. Şârihi harekete geçiren şey, yalnızca metni deşifre etmekle sınırlı değildir; o aynı zamanda, Kur'ân-ı Kerîm'in lafzî ve ma'nevî varlığını algıladığını da göstermek arzusundadır. Bu hareketlilik, bir derinliği keşf etmek gâyesine mebnîdir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in sözel varlığında, ilm-i bedî' sanatlarını kuran ve destekleyen bir derinlik vardır.

3. 1. Ses Tekrarı-Benzeşimi ve Kelime Tekrarına Bağlı Lafzî Sanatlar

Ses tekrarı ve benzeşimine bağlı olarak gelişen *cinâs (tecnîs)*, *iştikâk*, *şih-i iştikâk* (cinâs-ı şebîh bi'l-müştak), *seci'*, *müvâzene*, *irsâd*; kelime tekrarına bağlı gelişen *reddü'l-acüz ale's-sadr*, *i'âde* ve *'akis* gibi ilm-i bedî'e dair sanatlar, şârih Bosnevî tarafından tespit edilmiştir. Şârih Bosnevî tarafından tespit edilen söz ve anlam sanatları, şu başlıklar altında detaylandırılabilir:

3. 1. 1. Cinâs ve Mülhakâtı: Cinâs, lafzî bir manası farklı kelimelerin aynı ibarede bulunmasıdır. Mütecânis kelimeler, tam ya da gayr-i tâm olabilir. Buradaki tamlık ve gayr-i tâmlık, benzerliğin seviyesiyle ilgilidir. Tam bir cinâsda, *vücûh-ı erbaa* (nev'/cins-adet-hareke-sükûn ve sıralama) açısından kesin bir uygunluk vardır. Bu uyumlardan herhangi biri olmadığında, gayr-i tâm cinas meydana gelir. Bosnevî şerhinde dört farklı cinâs tespit edilmiştir: Tam cinâs, nâkıs cinâs, cinâs-ı muharref ve cinâs-ı şebîh bi'l-müştak.

54 Kazvînî, *Telhîş*, 204-214.

55 Saraç, *Klâsik edebiyat*, 272.

3. 1. 1. 1. Tecnîs-i Tâ'm (Cinâs-ı Tâ'm): Lafızların benzerliği hususunda zikredilen dört vecihten her biri tam olduğunda (=vücûh-ı erba'ada ittifâk), tam cinâs meydana gelir. Bu tarz cinâsta, mütecânis kelimelerdeki harflerin; türü, sırası, adeti, harekesi ve sükûnu birdir. Tam cinâs, basit ya da mürekkeb olabilir. Tek kelimedede gerçekleşen cinasa basit; birden fazla kelimedede olana mürekkeb denir.⁵⁶ Kasîdenin 61. beytinde, Hz. Peygamber'in vilâdeti vaktinde, Nûşîrevân'ın yakın çevresinin dağıldığı, kistrânın saraylarının yarıp yıkıldığı ifade edilmiştir. Kistrâ (كِسْرَى) kelimesi, bu beyitte iki defa tekrar edilmiş ve tam cinâs usûlünce bir araya getirilmiştir. Şârih Bosnevî birinci mısradaki geçen "Kistrâ" kelimesiyle kastedilenin Nûşîrevân b. Kubâd; ikinci mısradaki geçen ise Acem meliklerinin tamamını kapsadığını düşündüğü için, tesbitini *tecnîs-i tâ'm* olarak belirtir. Vücûh-ı erba'a yönünden tam bir uygunluk gösteren bu iki kelime arasındaki ilişki, tam ve basit cinasa karşılık gelir:

كِسْرَى ←————→ كِسْرَى
 (Nûşîrevân b. Kubâd) (Acem meliklerinin tamamı)

3. 1. 1. 2. Cinâs-ı Muharref: Mütecânis kelimelerin hey'etleri benzer; harekeleri ve sükûnları farklı olduğunda (Verd-Vird; Sükker-Sekr gibi), muharref cinâs meydana gelir.⁵⁷ Kasîdenin 19. beytinde, nefsin alçak isteklerinden yüz çevrilmesi gerektiğini salık veren İmâm Bûsîrî, nefsin insana öğütlediği şeylerin, kişiyi ya helâk (=يُضْم) ya da rezil ettiğini (=يُصِم) ifade eder. Beyitte hareke ve sükûnları itibarıyla farklı; fakat görünüş itibarıyla birbirine yakın iki kelime söz konusudur. İkisi de muzari' olan bu fiillerin ilki "aşmâ/yuşmî"; diğeri ise "veşame/yaşimu" fiilinden tasrîf edilir. Dolayısıyla "yüşmî ve yeşimî" fiilleri arasında cinâs-ı muharref vardır:

يُضْم ←————→ يُصِم
 (Helâk eder) (Rezil eder)

3. 1. 1. 3. Cinâs-ı Nâkıs (Merdûf): Vücûh-ı erbaa cihetinden (nev'/cins-adet-hareke-sükûn ve sıralama) herhangi bir eksiklik, nâkıs cinâsa neden olur. Ayrıca harflerin adetindeki farklılık (=Aşl-Vaşl; Dem-Dâm; Kitâb-Kitâbe gibi) veya dizilim değişikliği de nâkıs cinâs içinde yeni isimlendirmelere imkân tanır: Fazla olan harf kelimenin başındaysa "Merdûf"; ortındaysa "Mutarraf"; sonunda olursa "Müktenif" ismini alır.⁵⁸ Kasîdenin 115. beyti, Hz. Peygamber'in sahip olduğu mertebelerin âlî, kendisine verilen nimetlerin uzmâ olduğundan bahseder. "Hâkim ve vâlî kıldın." anlamına gelen "vul-lî-te" fiili ile; "verildi/İtâ olundu" anlamına gelen "û-lî-te" mechûl fiili arasında, bir elif harfî (l) fark vardır. Bu

56 Mevlevî, *Edebiyat lügati*, 31; Ankaravî, *Miftâhu'l-belâğa*, 134; Vatvât, *Hadâ'îku's-sihr*, 94.

57 Ankaravî, *Miftâhu'l-belâğa*, 135; Mevlevî, *Edebiyat lügati*, 32.

58 Mevlevî, *Edebiyat lügati*, 32; Vatvât, *Hadâ'îku's-sihr*, 95; Ankaravî, *Miftâhu'l-belâğa*, 135-137.

farklılık sebebiyle “nâkıs”; farklı harfin başta olması sebebiyle de “merdûf” bir cinâstır:

أُوَيْبٌ ← → أُوَيْبٌ
(Hâkim kıldın) (Verildi)

3. 1. 1. 4. Cinâs-ı Mütakârib (Muzâri’): Kasîdenin 94. beytinde, öncelikle Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin, hakkında şüpheye yer olmayan muhkem âyetlerden oluştuğu ifade edilir. Ardından onun, hiçbir hikmeti nefy etmediği yahut kendisi üzerinde hakem kabul etmediği dile getirilir. Bosnevî buradaki cinâsı “Muharref” olarak belirlemiştir. Beyitte geçen iki kelime arasında yalnızca hareke ve sükûn itibarıyla değil; kelime kökenleri bakımından da fark söz konusudur. Ankaravî, özellikle iki lafzın harflerinde birlik olması gerektiğinin altını çizer.⁵⁹ Aşağıdaki kelimeler için, köken farkı ve mahreçlerinin yakınlığı göz önünde bulundurulduğunda⁶⁰, mütakârib cinâsa bağlı olarak “cinâs-ı muzâri” vardır, demek mümkündür:

يُنَيِّينَ ← → يَنْيَعِينَ
(Bâkî komazlar, bırakmazlar) (Zulüm ve talep etmezler)

3. 1. 1. 5. Cinâs-ı İştikâk (İştikâk): Bedî‘ tabirlerinden olan iştikâk, “müştak kelimelerin bir ibârede” bulunması şeklinde tarif edilir.⁶¹ İştikâk, aynı kökten gelen kelimelerin tasrîf yoluyla türetilmesine (=Ketb-kitâbet-kütüb-kitâb-kâtib-mektüb-kitâbe-ketebe-) bağlıdır. Cinâs mülhakâtından sayılan iştikâk ve şibh-i iştikâk, “İktizâb” ismiyle de bilinir. Şâirin, mütakârib harflerden oluşan lafızları bir arada kullanması demektir.⁶² İştikâka bahis olan kelimelerin harfleri, ya mütecânis (birbirinin aynı) ya da mütakârib (birbirine yakın) olmalıdır.⁶³ Zâid harflerle oluşan bâb farklılıkları, bu noktada belirleyici değildir; zira köken birliği ve harf yakınlığı korunmaya devam eder. Bosnevî cinâs mülhakâtına bağlı bu sanatı, “Cinâs-ı İştikâk” şeklinde kaydetmiştir. Kasîdenin 20. beytinde, “sâme/yesümü”nün ism-i fâili, otlayan anlamındaki “Sâ’ime-tün” kelimesiyle; “esâme/yüsümü”nün nehy-i hâzırı olan ve “Otlatma!” anlamına gelen “Lâ tesümi” fiilleri arasında cinâs-ı iştikâk sanatı vardır:

سَائِمَةٌ ← → لَا تَسْمُ
(Otlayan) (Otlatma!)

3. 1. 1. 6. Cinâs-ı Şebîh bi’l-müştâk (Şibh-i İştikâk): Sanata malzeme olan kelimelerin kökenleri bir ise iştikâk; değilse şibh-i iştikâk ismini alır.

59 Ankaravî, *Miftâhu’l-belâğa*, 135.

60 Saraç, *Klâsik edebiyat*, 246.

61 Mevlevî, *Edebiyat lûgatı*, 74.

62 Vatvât, *Hadâ’îku’s-sihr*, 103; Ekrem, *Ta’lîm*, 345.

63 Mevlevî, *Edebiyat lûgatı*, 138.

Yani iştikâkta, kelimeler arasında köken ortaklığı; şibh-i iştikâkta ise, adından anlaşılacağı üzere kelimelerin birbirini andırması söz konusudur. Şibh-i iştikâk, kelimeler arasındaki ortak harf sebebiyle bir cinâs şekli kabul edilmiştir.⁶⁴ Kasîdenin 3. beytinde şâir, gözlerinin ve kalbinin –kendilerine her ne kadar sâkin olmaları söylene de-, isteğinin hilâfına hareket etmesinden yakınır. Beyitte geçen ve aslı “hemeyetâ” olan “**hemetâ**” fiili ile; “vehm” kökünden gelen “**yehimü**” fiil-i muzârî’i arasında köken ortaklığı değil; harf benzerliği söz konusudur. İki fiil arasında, he (ه) ve mim (م) harfleri ortaktır. Mezkûr sanatı Bosnevî, *cinâs-ı şebîh bi'l-müştak* şeklinde tespit etmiştir:

هَمَّتْ شَاشِرٌ
 (Aktı) (Şaşırır)

3. 1. 2. Seci’ (Tarsî’): Seci’ başlığı altında değerlendirilen tarsî’/murrassa’, en basit anlamıyla, nesirde tekrar yoluyla uygulanan bir kafiyeleme biçimidir. Lügât anlamı itibarıyla; güvercin, kumru gibi kuşların kendilerine has nağmeleri tekrar ederek ötmesidir. Seci’, cümlenin ortasında ya da sonunda olabilir. Seci’ler arasındaki rabita, araya başka kelimelerin girmesiyle sağlanırsa *mukayyet/rabtî*; değilse *mutlak* adını alır.⁶⁵ Nesirde yapılan bu kafiyeleme meselesi, kelimenin harf sayısını, kafiye harfini ve vezinle birlikte kelimeyi aynı anda bağlayabilir. Ayrıca tekrarın artması, sanatı adeta katmerlendirmekte ve bir isim değişikliğine neden olmaktadır. *Tarsî’*, bu sanatın mütekerriren uygulanmasına dayanır. Sanatın bir diğer özelliği de çabuk anlaşılabilir olmasıdır. Bu sebeple vasatta bir okuyucu bile iç kafiyeleri gördüğü bir metni kolaylıkla “Bu metin müseccâ’dır.” demek suretiyle tavsîf edebilir. Şârih Bosnevî, böyle bir sanatı işâret etmiş değildir; lâkin çok yaygın bir kullanımı olduğundan –özellikle eserlerin dibâcelerinde- detaylandırılmaya müsaittir. Mutlak ve mukayyed seci’, âyet iktibâslarını ayırmaksızın şu örneklerden takip edilebilir: [Meḥâmid-i cemîle-i ‘Allâm u Raḥmân [u] Mu‘allim-i Qur‘ân-ı kavâ‘id-i “‘Allemehü’l-beyân” dur ki, ol bünyân-ı merşûş-ı metînü’l-esâsda ḳâ‘ide-i ‘ulûm-ı enbiyâ vü evliyâ, “el-Ḥamdü li’l-lâhi’llezî enzele ‘alâ ‘abdihi’l-kitâbe ve lem yec‘al lehü ‘ıvecâ”dur. Ve medâyiḡ-ı cezîle-i Fettâḡ-ı Celîl-i Ḥâliḡu’l-ekvâni ve’l-insân, ferâyd-i “Merace’l-baḡreyni yeltaḡıyân”dur ki, o ḳulzüm-i ‘amîḡu’l-i‘câzda, ferîde-i kümmelîn ü aşfiyâ, el-ḡamdü li’l-lâhi’llezî “Nezzele’l-furḡâne ‘alâ ‘abdihi li-yeküne li’l-‘âlemîne nezîrâ”dur.]

3. 1. 2. 1. Müvâzene: Seci’ altında zikredilen müvâzene sanatı, veznin kalıba tam oturması, yani tef’ilelerin tam bir eşitlik hâlinde olmasına denir. Böylece taktî’ edilen şiirin akışı, müsellemler ve eşzamanlı işler. Müvâzene,

64 Mevlevî, *Edebiyat lügatı*, 74.

65 Ekrem, *Ta’lîm*, 355-356.

fâsılaların –bir manasıyla durakların- vezin itibarıyla eşit olmaları⁶⁶; nesirde fıkranın, nazımda mısraın son kelimelerinin vezin açısından denk –yani uzun hecelere ihtiyaç duymaksızın- düşürülmesi şeklinde tanımlanır.⁶⁷ Kasîdenin 106. beytinde, Hz. Peygamber’in varlığına itibâr edenler ve ondan nasiplenmek isteyenlerin katında, *ni’met-i uzmâ* oluşu dile getirilmiştir. Bu beyitte, bütün fâsıllar –harekeleri ve sükûnları itibarıyla- ve kelimelerin hece sayıları eşittir. Hatırlatma babında şiirin vezni, “Mefâ’ilün-Fâ’ilün-Müstef’ilün-Fâ’ilün/Fe’ilün” şeklindedir.

وَمَنْ هُوَ أَلْ / آيَةُ أَلْ / كُبْرِي لِمَنْغ / تَبْرِ
وَمَنْ هُوَ أَلْ / نَعْمَةُ أَلْ / عَظْمِي لِمَنْغ / تَبْرِ

3. 1. 3. Reddül-‘acüz ‘ale’s-sadr: Sözü başındaki lafzı, sonunda zikretmekten ibarettir. Mensûr metinlerde fıkranın/paragrafın, manzûm metinlerde ise mısraın sonuna “Acüz” denir. Arûz temelinde gelişen bu taksimde, birinci mısraın ilk cüz’üne “Sadr/İbtidâ”; orta cüz’üne “Haşiv”; son cüz’üne “Acüz” ya da “Harb” ismi verilir. Kelime anlamı itibarıyla bakılırsa, *reddül-‘acüz* sondaki cüz’ün alınması, *ale’s-sadr* ise bu cüz’ün baştarafa getirilmesidir. Sonun başa çevrilmesi meselesi, altı kısımda incelenir: **1)** Lafzı ve manası aynı olan kelimelerin *sadr* ve ‘acüzde, **2)** Lafızları aynı manaları farklı (=Mütecânis) kelimelerin *sadr* ve ‘acüzde, **3)** Aynı manaya gelen iki kelimenin orta cüz’de yani *haşv*de, **4)** Mütecânis iki kelimenin *haşv* ve ‘acüzde, **5)** Müştâk iki kelimenin *sadr* ve ‘acüzde, **6)** Şibh-i iştikâk sanatını içeren iki kelimenin, *sadr* ve *acüzde* yahut *haşv* ve ‘acüzde bulunmaları.⁶⁸ Kasîdenin 20. beytinde, nefsin bir hayvan gibi güdülmesi gerektiği, otağı lezzetli bulursa iyice semirip azmaması için alıkonulması salık verilir. Bu beytin ilk mısraının *sadr*ında yani birinci bölümünde zikredilen “râ’î” kelimesi, ikinci mısraın ‘acüzünde yani son bölümünde “mer’â” şeklinde tekrar edilerek mezkûr sanata başvurulmuştur. Müştâk kelimeler altılı taksimin beşinci basamağında değerlendirilebilir. Zira iki kelime (râ’î ve mer’â), iştikâk yoluyla elde edilen kelimelerdir:

رَاعِي ←→ مَرْعِي

3. 1. 4. Tedmîcü’l-İştirâk: Şârih Bosnevî, ilgili sanatı şu şekilde ifade eder: “Bu beytün mısra’-ı evveli, şekâleyn lafzınıñ yâ’sında tamâm olup, nûn-ı meksûre mısra’-ı şânîdendir. Buña tedmîcü’l-İştirâk san’atı dirler.”⁶⁹ Kasîdenin

66 Cevdet, *Belâgat*, 159.

67 Mevlevî, *Edebiyat lûgatı*, 113.

68 Mevlevî, *Edebiyat lûgatı*, 20, 120-122; Vatvât, *Hadâ’îku’s-sihr*, 110-116; Ankaravî, *Miftâhu’l-belâga*, 139-142; Ebu’l-Abbâs Abdi’llâh İbnü’l-Mu’tez, *Kitâbu’l-bedî’*, nşr. İrfân Mutarracî, (Beyrût: Müessesetü’l-kütübi’s-sekâfiyye, 1433/2011), 61.

69 Bosnevî, *Zübdetü’ş-şurûh*, 30b.

34. *beytinde*, vezni doğru uygulayabilmek için ilk mısraın son kelimesi olan “şekaleyn”nin “nûn” harfî, ikinci mısraa derc olunmuştur. Buradaki *derc* meselesi, elbetteki harfin aktarılmasıyla ilişkilidir. Hatırlatma babında, şiirin vezni “Mefâ’ilün-Fâ’ilün-Müstef’ilün-Fa’ilün/Fe’ilün”dür:

مُحَمَّدٌ / سَيِّدُ آلِ / كَوْنَيْنِ وَالْثُ / ثَقَلَيْ
نِ وَالْفَرِي / قَيْنِ مِنْ / عُزْبٍ وَ مِنْ / عَجَمِ

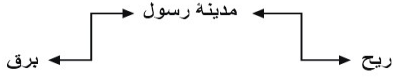
3. 2. Anlam Yakınlığına ve Karşıtlığına Dayalı Ma’nevî Sanatlar

Anlam dünyası inşa edilirken birbiriyle rabıtalı kavramlar -sıralı/sırasız- zikredilerek örgü sağlamlaştırılabildiği gibi; zıt kavram ve kelime öbekleri kullanılarak da kastolunan olunan mana parlatılabilir. Gâip sîgasından muhâtaba, muhâtab sîgasından gâip sîgasına dönüşler yapılarak anlam dehlizleri büyütülebilir. Sanatları uygulayan şârih, çok dilli olmalı, diller arasındaki seyri gösterişe değil; manaya vukufiyeti arttırmaya yönelik samimi çabalara dayanmalıdır. Lafzî sanatlarla manayı parlatmak, ses dengesi ve ritmiği yakalayabilmek, cazibe merkezi oluşturmak ne kadar ehemmiyetli ise; ma’nevî sanatları kullanarak maksûdu vâzih ve belîğ hâle getirmek de bir o kadar önemlidir. Anlam yakınlığı ve karşıtlığı bağlamında; *münâsebet*, *mürâ’ât-ı nazîr*, *leff ü neşr-i müretteb/gayr-i müretteb*, *iltifât*, *tıbâk*, *tedmîcû’l-iştirâk*, *istitbâ’* gibi sanatlar detaylandırılmıştır:

3. 2. 1. Münâsebet (Tenâsüb): Mana bakımından birbirine uygun düşen ve birbirini besleyen kelimeleri, bir arada zikretmektir. Mürâ’ât-ı nazîr, tevfiik, telfik ve mütenâsib isimleriyle de bilinen bu sanat, kalem erbâbı tarafından çokça tercih edilmiştir.⁷⁰ “Bir fikra veyâ ‘ibârede cem’ ve ta’dâd sûretiyle îrâd olunan” şeyler arasında düşünce ve mahiyet yönünden bir yakınlık ve bağ olması şeklinde de açıklanır.⁷¹ Kasîdenin 2. *beytinde*, bir sonraki beyitte vuku bulacak şeylere, bir esbâb zemini hazırlanır. Üçüncü beyitte, hatırladıkları sebebiyle, *ağlama dedikçe daha çok ağlayan ve sakin ol dedikçe cûş u hurûşa gelen* âşığın hâli söz konusudur. Bu gerçeklik, bir önceki beyitte (2. beyit) birbirine uygun düşen kelimelerle örülerek âşığın hatırlama nedenleri vâzih hâle getirilir: Ya Medine cihetinden yani Kâzıma’dan bir yel gelip bazı şeyleri âşığın zihninde canlandırmıştır; ya da yine Medine civarındaki İzam dağından bir şimşek çakıp onun zihnini harekete geçirmiştir. Burada Hz. Peygamber’in şehri yönünden esen rüzgâr (=Rîh) ve yine o cihetteki dağda çakan şimşek (Berğ) bir arada zikredilerek karanlık ve yağmurlu gecenin silueti çizilmiştir. Bu siluet, âşığın zihninin neden coştuğunu ve gözyaşlarının neden durmak bilmediğini de izah eder niteliktedir:

70 Mevlevî, *Edebiyat lügatı*, 162.

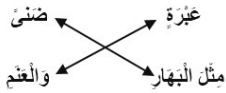
71 Ekrem, *Ta’lîm*, 327.

3. 2. 2. Leff ü Neşr-i Müretteb: Lügât manası “dürüp bükme ve sonra dağıtmak” şeklinde ifade edilen sanat, ıstılâhta farklı şeyleri ifade ettikten sonra, o şeylere uygun hükümler îrâd etmek ya da zikrolunan şeylerle ilgili münâsib ifadeler ekleyerek meseleyi muhkem hâle getirmek şeklinde tarif edilmiştir.⁷² *Leff* dürüp bükme; *neşr* ise yayma anlamındadır. Dolayısıyla ilk zikredilenlerle (=Leff), ardı sıra gelenler arasındaki münâsebet (=Neşr); eğer sıralı bir şekilde açıklanırsa buna “Leff ü neşr-i müretteb”; değilse “Leff ü neşr-i gayr-i müretteb” denir. Kasîdenin 126. *beytinde*, Hz. Peygamber’in en hayırlı bir baba olarak ümmetini yetim; mertliği ve adamlığıyla da dul bırakmadığı ifade edilir. İmâm Bûsîrî, yetimlik ve dulluk gibi iki zorluğu, Hz. Peygamber’in varlığıyla aşar. Burada babalık ve adamlık/yiğitlik (=Eb ve Ba’l) kelimeleri *leff*; yetim bırakmadı ve ersiz bırakmadı (=Lem teytem ve Lem te’imi) ifadeleriyle, *neşr* kısmını oluşturur. Birinci ve ikinci mısradaki geçen kelimeler sıralı olduğundan, leff ü neşr-i müretteb söz konusudur:

• **Leff ü Neşr-i Gayr-i Müretteb:** Kasîdenin 7. *beytinde* geçen sanatı, Bosnevî şu şekilde ifade eder: “Behâr, çanâ’ya göre ve ‘anem ‘abrat’a göre leff ü neşr-i gayr-i mürettebdür.”⁷³ Beytin anlam dünyasında, maşûka duyulan hasret sebebiyle, âşık kandan oluşan gözyaşları dökmekte, sararıp solmaktadır. Hastalıktan sararan yüz, ilkbaharın habercisi sayılan behâr çiçeği; gözlerden akan kanlı yaşlar ise kızıl anem çiçeğiyle tasvir edilmiştir. Beyitte geçe “‘abratın” ve “‘çanâ” ifadeleri sanatın leff kısmını; “‘behâr” ve “‘anem” kelimeleriyle neşr kısmını oluşturur. Sıralama tertipli yani “‘abratın-çanâ; ‘anem-behâr” şeklinde değildir. Bu sebeple leff ü neşr-i gayr-i müretteb söz konusudur:

3. 2. 3. Tıbâku'l-İcâb (Tezâd): Aralarında tezat yahut diğer bir suretle karşıtlık bulunan şeylerin, tek bir ibarede bulunması demektir. Mukâbele, tıbâk, tatbîk, tekâfû isimleriyle de bilinir.⁷⁴ İmâm Bûsîrî kasîdenin 59. *beytin-*

72 Cevdet, *Belâgat*, 148; Sa’îd, *Mizânü'l-edeb*, 353; Mevlevî, *Edebiyat lügatı*, 90-91.

73 Bosnevî, *Zübdetü’ş-şurûh*, 10b.

74 İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'*, 48; Vatvât, *Hadâ'îku's-sihr*, 117; Cevdet Paşa, *Belâgat*, s. 144; Said, *Mizânü'l-edeb*, 345.

de, Hz. Peygamber'in vilâdet bahsine giriş yapar. Hz. Peygamber'in doğumunu *başlangıç* (=Mübtede'), irtihâlini *son* kelimesiyle (Muhtetem) ifade ederek mezkûr sanatı icrâ eder. Bosnevî, sanatı mürâ'ât-ı nazîr (tenâsüb) olarak kaydetmişse de; tenâsüb sanatı, zıtlık dışındaki uygunlukları, mana cihetinden ilişki ve yakınlıkları esas aldığından; *tıbâku'l-îcâb* olarak değerlendirilmesi daha uygundur:

مختتم (Son) ←————→ مبتدأ (Başlangıç)

3. 2. 4. İstibâ': Bir şeyi, başka bir şeyin içine sıkıştırma gibi anlamlara gelen derc/idmâc, bedî' istilâhında *medh içinde medh yahud zem içinde zem* şeklinde tarif edilmiştir. Mevlevî, sanatın manayı takviye etme, yani medh yönünde olursa "İstibâ'" adını aldığı, ayrıca zemde istibâ' olmayacağını ifade eder.⁷⁵ Yani medihde sınır yoktur; lakin zemde bir hudut vardır. Şârih Bosnevî tarafından kasîdenin 70. beytindeki sanat, istibâ' olarak tespit edilmiştir. Çünkü yapılan medihte, geniş bir zaman aralığı ve artlılık söz konusudur. Bosnevî bahsi, şu şekilde ifade eder: "Hâzret-i Rasûl'ün vilâdeti vaqtinde olan mu'cizeyi kıble'l-milâd ve ba'de'l-bi'set olan mu'cizâta, şan'at-ı istibâ' üzerine teşbîh itmişdür."⁷⁶ Hz. Peygamber'in vilâdeti gecesinde, şeytanlar hüs-râna uğramış ve oradan adeta sıvışmışlardır. Şeytanların firarı, Ebâbil kuşlarının taşlarından kaçan Ebrehe'nin ordusuna benzetilir. Yine bu şeytanlar –aynı Ebrehe'nin ordusu gibi- Bedir gazasında, Hz. Peygamber'in iki avucuyla fırlattığı taşlardan kaçan kefereye denk tutulur. Zira aslolan şeytanların ahvâli değil; Hz. Peygamber'in doğumudur:

هرباً أنطال آبرهه
 ←————→ شياطين ←————→ مولد رسول
 عسكر بالخصي من راختيه زمي

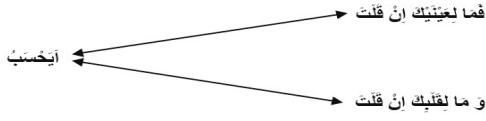
3. 2. 5. İltifât: *Dönüp, bakmak* anlamına gelen iltifât; gâip, mütekellim ve muhatap sîgaları arasında geçiş sanatıdır. Durağanlığı ortadan kaldırmak için, sîga akışı (=şahıs kadrosuna göre çekim/insirâf) bir anda farklı bir yöne tevcih ettirilir. Bazen canlıya bazen de cansıza söz söyleyerek gâipten hâzıra veya mütekellim sîgasına geçiş yapmak mümkündür. Okuyucunun takipten zevk alabilmesi için, başvurulması gereken mühim bir sanattır.⁷⁷ Kasîdenin 3. Beytinde, muhâtab sîgasını kullanarak gözlerine (=Fe-mâ li-'ayneyke) ve kalbine (=Ve-mâ li-ğalbike) direkt olarak seslenen İmâm Bûsîrî; 4. beyitte gâib sîgasına dönerek (=E-yahsebû), iltifât sanatını icrâ etmiştir. Böylece şâir, "Sen" demeyi

75 Mevlevî, *Edebiyat lûgatı*, 60.

76 Bosnevî, *Zübdetü's-şurûh*, 57a.

77 İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'*, 73-74; Vatvât, *Hadâ'îku's-sihr*, 134-135; Ekrem, *Ta'lîm*, 306; Mevlevî, *Edebiyat lûgatı*, 63.

bırakıp “O” demeye başlar: Yanan kalp ve akan gözyaşına rağmen; o âşık kişi, aşkının gizli kalacağını mı sanır?

3. 2. 7. Tecdîd: Şâirin kendisini görünüşte, bahsettiği meseleden soyutlaması ve bu hâl içerisinde kendisine seslenmesi, tecdîd sanatının sınırlarındadır. Tecdîd sanatı, hitâbî ve gayr-i hitâbî olmak üzere iki kısımda değerlendirilir. Tecdîd-i hitâbî ise, kendi içinde mahz ve gayr-i mahz olmak üzere tasnif olunur. Mahzî olan tecdîdde sanatkâr, cansız bir varlığa, herhangi bir nesneye şahıs hüviyeti verip seslenirken, aslında kendisini kasteder. Gayr-i mahz olan tecdîdde ise, bazı kalıplar üzerinden hareket edilir: “Gönül, Ey gönül!” tarzı nidalar ve mahlas yoluyla kendi şahsına seslenmek, bu hususta en önce akla gelenlerdir. Gayr-ı hitâbî olan tecdîd sanatında, sanatkâr kendisini yine tecdîd eder; fakat bir hitap söz konusu değildir. Aslında bu, meselenin tam merkezinde olmanın sanatsal bir ifadesidir.⁷⁸

• **Tecdîd-i hitâbî-i gayr-i mahz:** İmâm Bûsîrî, henüz kasîdenin 1. beytinde, kendisini özkimliğinden tecdîd ederek gönlüne seslenir. Direkt olarak gönül ifadesi yoksa da şârih Bosnevî'nin ifade ettiği üzere, gizli bir muhâtab söz konusudur. Bosnevî, sanatın tatbikini ve derin manasını şöyle ifade eder: “Ya'nî nâzım-ı kaşîde-i sedîde –rahîmehu'llâh- vefret-i 'ışk ve fevret-i şevkînden tahammül idemeyüp ve bir muhâtab bulmayup kendü nefsiden kâ'ide-i tecdîd üzerine bir muhâtab ihtirâ' idüp hıttâb ider ki: 'Ey yâr-i mukâbil ü muhâtab! Eşk-i çeşmüni hün ile halı itdügün muqarrer ü muhakkağdur; lâkin sebebi nedür?'”⁷⁹

3. 2. 8. Tensîk-ı Sıfât: İsim ya da sıfat tamlamaları yoluyla bir varlığın –eşyanın yahut şahsın- özelliklerinin art arda getirilmesine (=sıfât-ı mütevâliye) dayanan bir anlam sanatıdır. Tensîk-ı sıfât sanatında makbûl olan, okuyucuyu daraltmadan ve inandırıcılık seviyesine hâlel getirmeden ilgili terkip ve tamlamaları sıralayabilmektir.⁸⁰ Bosnevî şerhinde Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber ve devrin padişahı için aynı bağlamda övgü dizileri vardır. Hatta eserini sultanın eline ulaştırmasını arzu ettiği, Sultan Mehmed b. İbrahim'in (v. 1693) yakın çevresinden Mustafa Ağa için de övgü dizileri söz konusudur. Klâsik tabir edilen eserlerin neredeyse tamamında, Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber ve devrin sultanını övmek yolunda tensîk-ı sıfât sanatı bolca icrâ edildiğinden, biz burada yalnızca Mustafa Ağa için olanları alıntılacağız: “Ol muhibb-i

78 Mevlevî, *Edebiyat lügatı*, 152-153; Saîd Paşa, *Mizânü'l-edeb*, 356-357.

79 Bosnevî, *Zübdetü's-şurûh*, 6b.

80 Ekrem, *Ta'lim*, 330-331; Mevlevî, *Edebiyat lügatı*, 163-164.

‘ulemâ ve melce’-i fuqarâ ser-çeşme-i ihsân u cûd, mazhar-ı elţâf-ı Vedûd olup muqarreb-i pâdişâh-ı nâm-dâr ve maqbûl-i şehri-yâr-ı kâm-kâr Muştafâ Ağa hazretlerinin bî-çârelele dem-sâz ve ğarîblere dil-nüvâz hulûkî gibi himmeti cemîl ve luţfî gibi ni‘meti sebîldür ve nice sâdât-ı kirâmı Ka‘be-i maqşûdına işâl ve nice kurrâ-i ‘adîmü’l-akrânı i‘tâ-i meşâhif ve ihsân-ı cezile ile marziyyü’l-bâl eylemişdür. Bir Hâtemdür ki eger devrinde Hâtem geleydi aña şânî olurdu ve bir cemîlü’ş-şiyemdür ki qapusına bir zî-hâcet-i mağmûm geleydi hemm ü ğammın bārân-ı luţfî ile fânî kılandır. Maḥfel-i münîf-i devlet-i qarârlarına dürer-i dürüd u şenâ ve ğurer-i le‘âlî-i du‘â ile tuḥfe-i nemle-vâr inhâ vü işâr olundu. Elţâf-ı vâfîretü’l-a‘tâflarından mercüvv vü mutaḫarra‘ ve me‘mûl ü mütevaḫḫa‘dur ki, simâk-i qabûle ref‘ buyurup şeref-i müṭâla‘alarıyla teşrif buyurmağla bende-i aḫḫarlarını ḫazîz-i ḫâkden evc-i eflâke ref‘ itmek ve kevkeb-i emel burc-ı ḫuşûle vuşûle fâ‘iz olmak bâbında ol ki lâyıḫ-ı devlet ü iqbâl ve şâyeste-i mekremet ü iclâldür, dirîĝ buyurulmaya!”⁸¹

Sonuç

Şârih, şerhini kaleme alırken birtakım ilkelerle hareket eder. Şerh, bir taraftan ta‘lîmî faaliyette bulunmanın diğeri taraftan ise *arz-ı hüner* etmenin bir yoludur. Arz-ı hüner etmek, üslûbun kendini ifşâsı olarak değerlendirilebilir. Şârih bir kelimedenden ya da kelâmdan hareket ederek kendi özel dünyasına ve birikimine doğru hamleler yapmak durumunda kalır. Hamleler için illâ ki yorumsal sahaya inmeyi beklemeye lüzum yoktur. Bir kelimenin köken bilgisinden tarihte iz bırakmış bir savaşa, oradan bir kahramana ve onun pek bilinmeyen bir özelliğine geçmek mümkündür. Bir âyetin, hadîsin içeriğinden hareketle bâtinî vechesi güçlü olan tasavvufî bir yoruma, oradan Mu‘tezilî bir âlimin farklı görüşüne, görüş beyân edilen kavramın tafsilatlı izahına da geçilebilir. Bu macera genelde, kelimenin dünyasından (=müfredât) başlar ve kelâmın dünyasına (=mürekkebât) doğru yol alır. Klâsik şerh geleneği içerisinde şârih, yönü belirleyen, dolayısıyla bilinmeyeni açık hâle getirendir. Esas mesele yelkeni şişirmek değil; yelkenliyi suya daldırmadan sürebilme kabiliyetidir. Müfredât ve mürekkebât kısmını bi-hakkın geçen şârih; mefhûmun, mananın, mahsûl edilen efkârın dile getirilmesi kısmına gelir. Üslûp en çok bu noktada kendisini hissettirir. Birikimin tam bir eyleme dönüştürüldüğü, çağrışımlar dünyasının bütün gücüyle sahaya çıkarıldığı bu alan, üslûbun tebarüz ettiği yerdir.

İmâm Bûsîrî’nin kalem aldığı “el-Kevâkibü’l-Dürriyye fî Medḫi Ḥayri’l-Beriyye” isimli kasîde, şerh bağlamında elsine-i selâse; çeviri noktasında ise onlarca dille ifade edilmiş meşhur manzûm bir eserdir. Nazmı siyere; fikri paradigmaya; hissi nutka dönüştürmüş bir kasîdedir. Şârihi anlamak çabası,

81 Bosnevî, *Zübdetü’ş-şurûḫ*, 4b-5a.

okuyucunun da basit yollu dahi olsa bir şerhe doğru adımlamasını sağlayabilir. Eser, bir gerçekliğe temas ediyorsa kendi içinde devinimsel bir karakter taşır. Şârihi ve okuyucuyu harekete geçiren şey, bu devinimlilik, deyim yerindeyse suyun kaynamaya devam etmesidir. Bir kişi şerh okuyorsa, şerh geleneğini ve şârihi anlamak durumundadır. Şerhin doğasında zorlayıcı bir yön vardır. İdrâk ve icrâ etmeye teşvik eder. Anlamak için yahut kendine ve başkasına anlatabilmek için verilen mücadele yeni bir şerhe de imkân tanır. Şerh, bu manada bir *çağrışımlar* dünyasıdır. Şârih, daha önce ifade ettiğimiz üzere, metinde bazı yerleri sadece işaret etmekle yetinir. Şârihin ilm-i belâgat dairesindeki işaretlerini anlamak için, basit yollu tanımlar eşliğinde sanatların icrâsını gösteren tablolar oluşturduk. Bu işaretlerin kâhir ekseriyeti, ilm-i bedî'e aittir. Lafzî ve ma'nevî- sanatlar, bir bakıma şârihin, okuyucuya bulması için bıraktığı bir hediye gibi anlaşılabilir. Örneğin isti'âre-i tahyîliyye konusu irdelenirken önce teşbîh bağlamında sanatların kullanılma biçimi, ardından mecâz ve isti'âre konu edilmiş, nihayet isti'âre-i tahyîliyyenin tarifi ve tam olarak nasıl icrâ edildiği gösterilmiştir. Ez-cümle, klâsik şerh geleneği içerisinde ve ilm-i belâgat dairesinde şârihin hareket etme biçimi ve üslûbu görsel hafıza da hesaba katılarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- AHMED CEVDET PAŞA. *Belâgat-i 'oşmâniyye*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1323/1905.
- DİLÇİN, Cem. *Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları, 2000.
- DİYÂRBEKİRLİ SA'İD PAŞA. *Mizânü'l-edeb*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1305/1887.
- EL-HÂCC İBRÂHİM. *Şerh-i belâgat*. İstanbul: Matba'a-i Osmâniyye, 1301/1883.
- İSMÂİL ANKARAVÎ. *Miftâhu'l-belâga ve mişbâhu'l-feşâha*. İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1284/1867.
- İBNÜ'L-MU'TEZ, Ebu'l-Abbâs Abdi'llâh. *Kitâbu'l-bedî'*. Thk. İrfân Mutarracî. Beyrût: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1433/2012.
- KAZVÎNÎ, Celâleddin Muhammed b. Abdurrahmân el-Hatîb. *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâga -el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Nşr. İbrâhîm Şemsüddîn. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2003.
- KAZVÎNÎ. *Telhîşu'l-miftâh me'a şerhi'l-cedîd -tenvîru'l-misbâh*. Şrh: İbn Dâvûd Abdül-vâhid el-Hanefî. Pâkistân: Mektebetü'l-Medîne, trz.
- KUDÂME B. CA'FER. *Nağdu's-şi'r*. Thk. Muhammed Abdu'l-Mün'im Hafâcî. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, trz.
- KÜLEKÇİ, Numan. *Açıklamalar ve örneklerle edebî sanatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- MUSTAFA BİN AHMED EL-BOSNEVÎ. *Zübdetü's-şurûhı't-türkiyye*. nr. 395: 1b-126b. Balıkesir İl Halk Kütüphanesi.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ. "Terşîh". *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l- kâmûsi'l-muhît (kâmûsu'l-muhît tercümesi)*. Haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi. 2/1127. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- RECÂİZÂDE MAHMUT EKREM. *Ta'lim-i edebiyât -kısm-ı evvel-*, İstanbul: Mihrân Matbaası, 1299.
- REŞİDÜDDİN MUHAMMED VATVÂT, *Hadâ'ıku's-sihr fî deqâ'ıki's-şi'r*. Trc. İbrâhîm Emîn eş-Şevâribî. Kâhire: el-Cezîre, 2009.
- SARAÇ, Yekta. *Klâsik edebiyat bilgisi -belâgat-*. İstanbul: Gökkuşbe Yayınları, 2010.
- SAİDYÂN, Abdülhüseyn. *Dânişnâme-i edebiyât*. Tahrân: İntişârât-ı İbn Sînâ, 1353/1974.
- TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ (Mehmed Tâhir Olgun). *Edebiyat lügatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.
- TAŞKÖPRİZÂDE AHMED EFENDİ, *Mevzû'âtu'l-'ulûm*, Trc. Kemâleddîn Mehmed Efendi. 2 Cilt. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313/1895.
- VANKULU MEHMED EFENDİ. "Terşîh". *Vankulu lügatı*. Haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi. 1/420. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.